

[DOI: 10.52754/16947673_2023_34_6](https://doi.org/10.52754/16947673_2023_34_6)

Para Değerleme Meclislerinde Memlûk Başkadıları

Aygül DÜZENLİ*

Öz

Devletlerin istikbali için vazgeçilmez bir unsur olan paranın değeri meselesi tarih boyunca önemini muhafaza eden bir konu olmuştur. Devlet başkanları bu konuda bazen işin uzmanlarına danıştıkları gibi bazen de şahsî kararlarını uygulamaya koymayı tercih etmişlerdir. Orta Çağ'ın en büyük Müslüman-Türk devletlerinden biri olan Memlûk Devleti'nde (648-923/1250-1517) bu konularda karar alma mekanizmalarının işleyişi dönemsel farklılıkların yanı sıra karmaşık bir yapıya sahip olması bakımından da ilgi çekicidir. Ekonomi sahasını ilgilendiren para değerlemesiyle ilgili süreçler başka çalışmaların konusudur. Bu çalışmada ise para değerlemesinin gündem olduğu meclislerde başkadıların nasıl bir fonksiyon icra ettiği meselesi üzerinde durulmuştur. Zira dinar, dirhem gibi paraların değerlerinin belirlenmesi, piyasaya sürülmesi işi ve işlemleri için düzenlenen toplantılara alışlagelenin aksine bazı dönemlerde başkadıların da iştirak ettiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla onların bu meclislerde ihraz ettiği konunun tespiti önem kazanmıştır. Bu bağlamda konu nitel çalışma yöntemleri kullanılarak, ana kaynaklar ve güncel araştırmalar üzerinden ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle Memlûk paralarına dair genel bilgi verilmiş, ardından başkadıların katıldığını tespit ettiğimiz ve gündemin para değerlemesi olduğu toplantılar üzerinde durulmuştur. Amacımız Memlûk âlimlerinin para ile ilgili komisyonlardaki konumlarını ortaya koymaktır. Yine Memlûk ekonomisi açısından büyük önem taşıyan para piyasasına dikkat çekmek de hedeflerimiz arasındadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Memlûk Devleti, Ekonomi, Para, Başkadı.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, Çukurova University, Faculty of Divinity Department of Islamic History, aguulduzenli@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5471-2690>

Mamlūk Kādī'l-Kudāts in The Monetary Valuation Assemblies

Abstract

The issue of the value of money, which is an indispensable element for the future of states, has been an issue that has maintained its importance throughout history. State administrators have sometimes consulted with business experts on this issue, and sometimes preferred to implement their personal decisions. In the Mamlūk State, one of the largest Muslim-Turkish states of the Middle Ages, the functioning of decision-making mechanisms on these issues is interesting in terms of having a complex structure as well as periodic differences. The processes related to the valuation of money related to the field of economics are the subject of other studies. In this study, the issue of what kind of function Kādī'l-kudāts (judges) perform in assemblies where monetary valuation is on the agenda has been focused on. Because, it has been determined that, contrary to what is usual, in some periods, Kādī'l-kudāts also participated in the meetings held for the determination of the values of currencies such as dinars and dirhams and their launch and operations. Therefore, it has become important to determine their positions in these assemblies. In this context, the subject has been processed using qualitative study methods, main sources and current research. In the study, first, general information about Mamlūk money was given, then the focus was on the assemblies where the agenda was money valuation and the Kādī'l-kudāts participated. Our aim is to reveal the positions of Mamlūk Kādī'l-kudāts in money-related commissions. In addition, it is among our goals to draw attention to the money market, which is of great importance for the Mamlūk economy.

Keywords: History of Islām, Mamlūk State, Economi, Money, Kādī'l-Kudāt.

Giriş

Bir devleti incelerken onun siyasî, askerî ve sosyal durumu yanında ekonomisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Ekonomik durum, siyasî ve askerî hadiselerden etkilendiği gibi devletin idarî işleyişinde ve toplumun sosyal yaşantısında belirleyici de olan önemli bir etkidir. Nitekim devletlerin başarısında bir medeniyet oluşturacak sosyal ve kültürel seviyeye gelmek ehemmiyet arz etmekle birlikte tarih boyunca görüldüğü üzere güçlü devletler güçlü ekonomileriyle var olmuştur. Bu yüzdendir ki yöneticiler, iktidarlarını sağlamlaştırdıklarında bunu gösterme gayesiyle kendi adlarına para bastırmışlardır. Aynı zamanda bu, önemli saltanat şiarlarından biri de sayılmıştır. Yine devletlerin siyasî, ekonomik, sosyal ve sanatsal durumlarına dair bilgi sahibi olabilmek için de paranın fizikî durumu, barındırdığı değerli maden oranları vs. gibi özelliklerine vakıf olmak gerekir. Dolayısıyla ekonominin tarihi bilgi içerisindeki bu ağırlığı, parayla ilgili meselelerin geçmişten günümüze kadar önemini korumasını da beraberinde getirmiştir. İslam dünyasının merkez coğrafyasında üç asra yakın siyasî-askerî etkisini/ağırlığını sürdüren Memlûk Devleti'nin (648-923/1250-1517) hüküm sürdüğü zaman dilimindeki gücü veya gerilemesi de bu ekonomik çerçeve içerisinde değerlendirilmelidir.

Memlûk Devleti, Orta Asya ve Kafkasya'dan askerî amaçlarla yetiştirilmek üzere getirilen memlûkler tarafından kurulmuş ve kendilerinden çeşitli açılardan farklı olan Mısır ve Suriye halkını uzun süre yönetmeye muktedir olmuş büyük bir devlettir. Kendilerine has yönetim anlayışları ve askerî sistemleriyle bu sahalarda önemli başarılar da elde etmişlerdir.¹ Bu çalışmada, Memlûkler döneminde para değerlemesi yapmak amacıyla tertip edilen meclislerde zaman zaman yer alan başkadıların konumu ele alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında Memlûk paralarına dair genel bilgi verilmiş, ardından başkadıların da katıldığını tespit ettiğimiz gündemin para değerlemesi olduğu meclisler üzerinde durulmuştur. Her ne kadar sınırlılıklarımız söz konusu meclisler olsa da konuyla ilgili gelişmeler bazen toplantılar silsilesini içeren bir sürece dönüştüğünden, çalışmada muhteva bazlı bir tasnif yerine hadiselerin takibini sağlamak için kronolojinin esas alınması daha uygun görülmüştür. Amacımız, katıldıkları

¹ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 20-28.

bu toplantılarda başkadılarının fonksiyonlarını tespit etmektir. Bu tespit, başkadılarının Memlûk toplumundaki rolüyle ilgili fikir vereceği gibi yöneticilerin bu konudaki tutumunu ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir. Zira Memlûk Devleti'nde ulemânın özel bir mevkie vardır. Toplumda neredeyse herkes tarafından büyük tazim gören ulemâ, yönetimi üstlenen Memlûk askerî eliti ile yerli halk arasında köprü vazifesi görmektedir. Memlûk ulemâsı bu iki kesim arasında aracı rolü oynamakta, bir yandan üstlendiği çeşitli idarî görevlerle yönetim mekanizmasında yer almakta bir yandan da halk üzerindeki nüfuzuyla askerî elitin önünü açmaktadır. Bu dönemde Memlûk bürokrasisinde yer alan üst düzey ulemâdan olan başkadılarının en önemli fonksiyonu ise sultan ve halifelerin göreve gelişleri de dâhil olmak üzere, iktidar mensuplarının siyasî ve sosyal alanlardaki karar ve uygulamalarına meşruiyet sağlamak olmuştur.²

Memlûkler döneminde ulemânın bu meşruiyet sağlayıcı rolünün paranın değerlemesi ile ilgili sahada da geçerli olabileceği düşüncesiyle başladığımız araştırmamızda, elde ettiğimiz veriler durumun pek de öyle olmadığını göstermiştir. Zira Memlûk yöneticileri diğer meselelerdeki tutumlarının aksine bu konularda başkadılarının meşruiyet sağlayıcı işlevine veya aracılığına genelde ihtiyaç duymamış, dolayısıyla yapılan toplantılara onların katılmasını da zorunlu tutmamıştır. Bunun yerine yöneticiler çarşı ve pazarlardan sorumlu muhtesiple ve ticarî hayatın içinden gelen tüccar ve sarraflarla görüşmeyi tercih etmişlerdir. Ancak bu genel yaklaşımın yanı sıra başkadılarının bazı zamanlarda bu toplantılara davet edilmeleri dikkatimizi çekmiş ve bu durum bizi başkadılarının bu toplantılardaki konumlarını ve varlık sebeplerini tespit etmeye yöneltmiştir. Siyasî, sosyal ve ekonomik yönleri olan bu mesele Memlûk tarihinin çeşitli unsurlarını aynı anda içinde barındırması bakımından da hem ilgi çeken hem de araştırmacılara değerli veriler sunan bir konudur.

Memlûk tarih kaynakları, bu tür konulara kimi zaman ayrıntılı bir şekilde yer vermektedir. Bu ümit verici malzeme dışında iktisadî hayatı müstakil olarak ele alan çalışmaların da mevcut olması hem Memlûk ekonomisinin genel durumu hem de ele aldığımız para değerleme

² Bkz. Aygül Düzenli, *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 390-397.

meclislerinde başkadılarının konumu meselesini tespit açısından büyük bir talihdir. Burada Orta Çağ İslam dünyasının en büyük tarihçisi kabul edilen Makrîzî'ye (ö. 845/1442)³ özellikle temas etmek gerekir. Zira o hem kronolojik tarih eserlerinde bu tür konulara ayrıntılı yer vermesi hem de iktisadî hayatla ilgili kaleme aldığı *İğâseti'l-ümme*,⁴ *Şüzûrü'l-ukûd fi zikri'n-nukûd*⁵ ve ansiklopedik mahiyette olmakla birlikte bu meselelere çokça yer veren *el-Hıtât*⁶ adlı eserleriyle ön plana çıkmaktadır. Tarihçinin devlet kademelerindeki çeşitli görevlerinin yanı sıra çarşı, pazar ve ölçü-tartı gibi konularda yetkinlik gerektiren muhtesiplik gibi bir görevi icra etmiş olması, bu bağlamda eserlerinin ve aktardığı malumatın değerini artıran bir unsurdur.⁷ Burada Memlûkler dönemi malî ve iktisadî durumuyla alakalı malumat içeren müessese tarihlerine de işaret etmek gerekir ki; bunlardan Kalkaşendî (ö. 821/1418)⁸ ve İbnü'l-Cî'ân (ö. 885/1480)⁹ gibi müelliflerin eserleri baktığımız açıdan ön plana çıkmaktadır. Zira bu eserler, Mısır'a hâkim olan devletlerdeki ölçüler, para cinsleri, maaşlar, iktâ bölgeleri, sahipleri ve ortalama gelirleri hakkında verdikleri bilgilerle bu dönemle alakalı yapılacak iktisadî araştırmalar için büyük önem arz etmektedir.

Ulusal ve uluslararası literatürde Memlûk iktisadî hayatını konu edinen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bunlar ya Memlûk iktisadını genel hatlarıyla ele almakta ya da Memlûk Devleti'nin bütün

³ Müellif hakkında geniş bilgi için bkz. Ayaz, *Makrîzî (öl. 845/1442)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 25-44; Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/448-451.

⁴ Bkz. Makrîzî, *İğâseti'l-ümme Mısır'da Kitliklar ve Mali Krizler*, çev. Hakan Can-Muhammed Abrık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021).

⁵ Bkz. Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Şüzûrü'l-ukûd fi zikri'n-nukûd (en-Nukûdü'l-'Arabıyye ve'l-İslâmiyye, en-Nukûdü'l-İslâmiyye)*, tah. Muhammed Abdülsettâr Osmân (İskenderiye, 2015).

⁶ Bkz. Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtât ve'l-âsâr* (Beyrut, ts.).

⁷ Makrîzî'nin tecrübelerine dayanarak aktardığı iktisadî durumla alakalı bazı örnekler için bkz. *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr (Kahire: Lecnetü'-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1956-1973), 4/1, 27-28, 226, 232, 245, 304-308; 4/3, 1190-1192.

⁸ Bkz. Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ* (Kahire 1963).

⁹ Bkz. Şerefüddin Yahya b. Şakir İbnü'l-Cî'ân, *Kitâbü't-Tuhfeti's-seniyye bi-esmâil-bilâdi'l-Misriyye*, nşr. Bernhard Moritz (Frankfurt: 1992). Müellif ve eseri hakkında bkz. Şakir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993), 3/244; Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler* (Ankara: TTK Yayınları, 2020), 202-204.

yönleriyle ele alındığı çalışmaların bir bölümünü oluşturmaktadır. Ülkemizde yapılan çalışmalar bağlamında ilk olarak Şehâbeddîn Tekindağ'ın el-Melikü'z-Zâhir Berkuk (Birinci saltanatı: 784-791/1382-1389; ikinci saltanatı: 792-801/1390-1399) dönemini ele alan çalışmasının¹⁰ malî durumuyla ilgili kısmı burada zikredilmelidir. Çalışmada Sultan Berkuk'un bastırıldığı sikkeler ve bu yüzden yaşanan krizlere işaret edilmiş, ardından Memlûklerde kullanılan yabancı paralarla ilgili kısa bilgi verilmiştir. Kazım Yaşar Kopraman'ın "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmûdî Devrinde (1412-1421) Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumuna Umûmî Bîr Bakış"¹¹ adlı makalesi ise, ele aldığı dönem para piyasası ile ilgili oldukça ayrıntılı malumat içermektedir. Makale, sultan el-Melikü'l-Müeyyed'in para değerlemesi ile ilgili topladığı meclisleri ve basılan yeni paraların toplumdaki yansımalarını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Nitekim çalışmamızda ele aldığımız örneklerden biri de bu döneme aittir. Dolayısıyla Kopraman'ın buradaki yorumları çalışmamız için faydalı olmuştur. Son olarak Bahattin Keleş tarafından yakın zamanda kaleme alınan *Bahrî Memlûkler İktisadî ve Ticarî Hayat*¹² başlıklı çalışmaya da işaret edilmelidir. Zira çalışma bu dönem geçim kaynakları, sanayi, ticaret ve mâli sahadaki görevliler olmak üzere konuyu bir bütün olarak ele almasıyla dikkat çeker. Kitapta, bu dönem paraları ve para politikasının işlendiği kısımda, parayla ilgili genel bilgilere, para bastıran sultanlara ve sonrasında yaşanan krizlere işaret edilmiştir. Eser, bu dönem paralarının mahiyetiyle ilgili kısımda çalışmamıza katkı sağlamıştır. Bunlar dışında Memlûkler dönemini genel olarak ele alan ya da bir sultanın devrini konu edinen çalışmalarda ekonomik duruma temas eden çok sayıda lisansüstü tez ve makale bulunmaktadır. Ancak burada ilk iki çalışmaya öncü olmaları, Keleş'in çalışmasına ise bu dönem iktisadî hayatını bir bütün olarak ele alması sebebiyle özellikle işaret edilmiştir.

¹⁰ Bkz. M. Şehâbeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1961), 163-169.

¹¹ Bkz. Kâzım Yaşar Kopraman, "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412-1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumî Bir Bakış", *Makaleler*, haz. E. Semih Yalçın-Altan Çetin (Ankara: Berikan Yayınları, 2005), 19-48.

¹² Bahaettin Keleş, *Bahrî Memlûkler İktisadî ve Ticarî Hayat* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018).

Uluslararası literatürde genel olarak Orta Çağ para piyasasını konu edinenler yanında müstakil olarak Memlûk Devleti ve Mısır'ın malî durumunu ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ashtor'un Orta Çağ sosyal ve ekonomik hayatını ele alan ve 1976 yılında yayımlanan çalışmasıdır. Ashtor bu çalışmasında "Mamluk Feudalism" başlığı altında Memlûkler dönemindeki iktisadî durum hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Burada piyasalardaki değişimi göstermek için hem Bahrî (648-784/1250-1382) hem de Burcî Memlûkler döneminde (784-923/1382-1517) bir irdeb buğdayın senelik fiyatlarının dinar üzerinden takibini sağlayan bir tabloya da yer vermiştir.¹³ John L. Meloy'un Burcî Memlûkler döneminde 872-923/1468-1517 tarihleri arasındaki para politikalarını ve fülûsten kaynaklanan sorunları ele alan çalışması¹⁴ özellikle Kayıtbay (872-901/1468-1496) dönemindeki buhranları ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Burada son olarak hem Eyyûbî hem de Memlûk paralarıyla alakalı araştırmalar yapan Paul Balog'un "The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria"¹⁵ adlı çalışmasına da işaret etmek gerekir. Balog bu dönemlere ait Şikago Üniversitesi Şarkiyat (Doğubilimleri) Enstitüsü Müzesi'nde muhafaza edilen 47 sikkeyi tanımlamaktadır. Bu noktada literatür açısından bazı önerilerde bulunmak gerekirse, öncelikle Memlûk ana kaynaklarında çarşı-pazarda satılan ürünlerin fiyatlarıyla ilgili oldukça fazla malumat yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, ziraat ve ticaretteki diğer ürünlerin de -Ashtor'un çalışmasında olduğu gibi- dönemlik dökümünün yapılmasının Memlûk iktisadî hayatının anlaşılması için önemli bir adım olacağı belirtilmelidir. Buna, ürün ve fiyatların diğer devletlerdeki mahiyetini incelemek üzere mukayeseli çalışılmaların yapılması da eklenebilir. Nitekim Schultz'un, 1998 yılında kaleme aldığı makalesinde¹⁶ Mısır'ın parasal gelişimini bütüncül

¹³ Eliyahu Ashtor, *A Social and Economic History of The Near East in The Middle Ages* (London: St James's Place, 1976), 293-295, 311-313.

¹⁴ John L. Meloy, "Copper Money in Late Mamluk Cairo: Chaos or Control?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 44/3 (2001), 293-321.

¹⁵ Paul Balog, "The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria", *Museum Notes (American Numismatic Society)* 16 (1970), 113-171.

¹⁶ Warren Schultz, "The Monetary History of Egypt, 642-1517", *The Cambridge History of Egypt*, ed. Carl F. Petry (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 318-338.

olarak inceleyen bir çalışmanın henüz yapılmadığını söylemesi ve bunu büyük bir girişim olarak nitelemesi de bu minvaldedir.

Orta Çağ ve Memlûk Devleti'nin iktisadî hayatını veya paralarını konu edinen yukarıda bahsi geçen literatürün, genel ekonomik durum, paranın bizatihi değeri ve toplumsal hayatta hissedilen pahalılık gibi hususları merkeze aldığı, parayla ilgili toplantılara katılan kimselere ve onların mahiyetine odaklanmadığı belirtilmelidir. Dolayısıyla bu toplantılara iştirak eden gruplardan biri olan başkadıları konu edinen ve onların fonksiyonunu tespit etmeyi amaçlayan çalışmamız bu yönüyle diğer araştırmalardan ayrılmaktadır.

Memlûk Paralarına Dair

Paranın değerinin belli oranda değerli maden stokuna bağlı olması, ekonomiye yön veren temel faktördür. Dolayısıyla altın ve gümüş stokunu artırmaya yönelik yeni madenler açılması, devletler açısından muhtemel ekonomik krizler adına önemli bir önlemdir. Zira maden darlığı ve paranın yüksek satın alma gücü fiyatlara yansımaktadır. Devlet yöneticileri bu yüzden kendilerine göre önlem almak durumunda kalmışlardır. Nitekim Memlûk sultanlarının gümüş tabak-çanak kullanılmasını ve dışarıya gümüş çıkarılmasını yasaklaması bu minvaldedir. Sonraki dönemlerde de benzer şekilde çabalar devam etmiş, yöneticiler gümüş ihracatını yasaklamak suretiyle hazine ve ekonomilerini desteklemişlerdir.

Yeni para/sikke basımının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki paranın altın ve gümüş gibi değerli madenlere endeksli olmasıdır. Özellikle piyasadaki gümüş paraların kenarlarının kırılması ya da -daha sonra ele alacağımız örneklerde olduğu gibi- paraların üzerindeki resimlerin kazınması sebebiyle değerinin düşmesi, bu dönemde yöneticileri para basımına götüren temel faktörlerdir. Yine devlet hazinesine gelir sağlama gayesi de yeni para basılmasının sebeplerinden biridir. Buna iyi paranın saklanıp değeri bozuk paranın piyasada yaygınlık kazanması ile sultanların seleflerinin izlerini silip kendi isimlerini ön plana çıkarma gayesi de eklenebilir.¹⁷

¹⁷ Para basımının gerekçeleriyle alakalı çeşitli görüşler için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış", *Doğu Batı (Ekonomi)*, 17 (2001/4), 11-12.

Son olarak paranın mahiyetiyle alakalı karıştırılmaması gereken önemli bir husus da o dönemki parayla bu dönemkinin aynı şey olmadığıdır. Zira o dönemde para iktisadî iken, günümüzde itibardır. Öyle ki paranın değeri altın veya gümüş, kullanılan madenin saflık derecesine ve taşıdığı oranına göre belirlenirken bugün metal ya da kâğıt üzerindeki rakamlar ülkelerin ekonomik ve sosyal itibarları üzerinden değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bugünün aksine paralarının bizzatı vasıflarından o dönemki devletlerin içinde bulunduğu ekonomik durumları tespit edilebilmektedir. Bu da kullanılan paraların mahiyetini önemli kılan bir husustur. Bu bağlamda ilk olarak konumuzun sınırlılıkları çerçevesinde Memlûk paraları, ağırlıkları ve çeşitli özellikleri yanında bazı teknik kavramlarla ilgili bilgi verilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu aynı zamanda konunun anlaşılması açısından da önem arz etmektedir.

İslam tarihinde paralar daha çok içerdiği madene göre isimlendirilmiştir. Dolayısıyla altın madeninden elde edilen dinar, Memlûkler döneminin de en kıymetli parası olmuştur. Buna göre Memlûk coğrafyasında kullanılan paralar ve parayla alakalı bazı kavramları kısaca şöyle sıralayabiliriz.

Dinar: Altın paraya verilen isimdir. İsmi Grek-Latin kökenli “denarius” kelimesinden alan bu para Arapça’da dinar şeklinde karşılık bulmuştur. Esasen bir Bizans parasıdır ve ağırlığı bazı zamanlarda değişmekle birlikte 4,5479 grama denktir. Şer’î dinar da denilen İslam dinarı ise bir miskal yani 4,25 gram ağırlığındadır. Ancak bu dönemde basılan dinarların da ağırlıklarında değişiklik meydana gelmiştir. Avrupa’dan gelen Frenk dinarların Memlûk coğrafyasında yaygınlaşması üzerine Sultan el-Melikü’l-Eşref Barsbay (825-841/1422-1438) tarafından 3,50 gram ağırlığında “ed-Dînârü’l-Eşrefiyye” adıyla yeni paralar basılmıştır.¹⁸

Dirhem: “Drahmi” kelimesinden Farsça’ya oradan da Arapça’ya geçen dirhem hem bir ağırlık hem de bir para birimini ifade eder. Bu çalışmada geçen dirhem kelimeleri gümüş paraya karşılık gelmektedir. 74-76/693-695 yıllarında İslâmî usulde basılan ilk dirhemler Abdülmelik b. Mervân (685-705) dönemine aittir. İslâmî dirhem teorik ağırlığı 2,97 grama

¹⁸ Dinarla ilgili bkz. Kalkaşendî, *Subhu’l-a’sâ*, 3/465; Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/352-355.

tekabül eder. Burcî Memlûk sultanı el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî (815-824/1412-1421) tarafından saf gümüş dirhemler, şer'î dirhem esaslı üzere basılan son deneme olarak nitelenir.¹⁹

Fels/Fülûs: Kaynaklarda “dirhemü'l-fülûs” olarak da geçen bakır paradır. Bu para Eyyübî sultanı el-Melikü'l-Kâmil (1218-1238) döneminde Mısır'da basılmış, kısa bir dönem kullanılmış sonra da tedavülden kaldırılmıştır. Berkuk döneminde yeniden revaç bulmuş ardından Ferec, Şeyh ve Barsbay dönemlerinde kullanımı artmıştır. 15. yüzyılın başlarında 24 dirhem ağırlığında olan ve yaklaşık 76,46 gram olan fülûsün, sonraki süreçlerde bu oranları değişmiştir.²⁰

Fızza: İçerisinde bakır da bulunan gümüş paraya verilen isimdir. Bahrî Memlûkler döneminde 2/3'ü gümüş, Burcî Memlûkler'de ise 2/3'ünün bakır olduğu görülmektedir. Fızzanın bu değişken durumu dönem dönem bazı sıkıntılara da sebep olmuştur.²¹

Miskal: Hem bir ağırlık hem de para birimi olan miskal, kelime olarak ağırlık anlamına gelmektedir. 4,25 gram şer'î ağırlık birimi miskal olarak kabul edilmiştir. Halife Abdülmelik'in bastırdığı sikkelerin ağırlığı da bir miskaldır ve zamanla bu isimle anılmıştır.²²

İrdeb: Mısır'da 180 litreye tekabül eden bir hacim ölçüsüdür.²³

¹⁹ Dirhemle ilgili bkz. Sahillioğlu, “Dirhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/368-371. Ayrıca bkz. Adam Abdullah, “The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 6/1 (2020), 1-29.

²⁰ Fülûs için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 3/467-468; Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme*, 85; İbrahim Artuk, “Fels”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/309-311.

²¹ Fızza için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ* 3/466-467. Memlûkler döneminde basılan paralar hakkında ayrıca bkz. Makrîzî, *Şüzûrü'l-ukûd*; J. W. Allan, “Mamlûk Sultanic Heraldry and the Numismatic Evidence: A Reinterpretation”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 2 (1970), 99-112; Warren C. Schultz, “Ayyubid and Mamluk Coins Preserved in the Oriental Institute of the University of Chicago”, *Journal of Near Eastern Studies*, 60/4 (2001), 269- 273.

²² Bkz. Cengiz Kallek, “Miskal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/182-183.

²³ Bkz. Cengiz Kallek, “Rıtı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/52-55.

Rıtl: Farklı coğrafyalarda farklı ağırlıklara karşılık gelen bu birim, Mısır'da 437,5, 450, 449,28 492,6 gram gibi ağırlıkları ifade eder.²⁴

Kambiyo: İki ayrı ülke parasının birbiriyle değiştirilmesini ifade eder. Altın kambiyo sistemi, bir ülkenin parasının doğrudan o ülke tarafından altına değil, altına çevrilebilen başka bir ülke parasına bağlanmasıdır.²⁵

Bu girizgâhın ardından Makrîzî'nin Müeyyediyye dirhemlerinin basılmasını anlattığı kısımda Mısır'da kullanılan paralarla ilgili verdiği bilgileri de bir örnek olması bakımından burada aktarmak yerinde olacaktır. Zira o 801 senesinde üstlendiği muhtesiplik yanında 824 yılına kadarki çeşitli devlet görevleri vesilesiyle hem işleyişe hem de ekonomik hayata hâkimdir. Dolayısıyla onun 818 senesine dair anlatıları müşahidi olduğu döneme ait olması hasebiyle oldukça kıymetlidir. Buna göre Mısır'da tedavülde üç çeşit altın bulunmaktadır.

1. ez-Zehbü'l-herce: İnsanların elinde çok az sayıda bulunan bu para hilesiz, halis İslamî altındır. Bir miskal herce; 200 dirheme ve 50 dirhem fülûse denktir. 7 tanesi (miskal), 10 dirhem (1 dirhem= 3.186 gr.) ağırlığındadır. Şekli yuvarlaktır ve bir yüzünde Kelime-i Şehadet, diğer yüzünde dönemin sultanının ismi, basım tarihi ve yeri yazılıdır. Basım yerleri ise Kahire, Dimaşk veya İskenderiye'dir.²⁶ Ayarı düşük diğer altınlardan ayırt etmek için bu para; Mısırî, Miskâl, Mahtûm ve Meskûk gibi isimlerle de anılmıştır.²⁷

2. el-Ifrantî, el-İflûrî, el-Bundukî ve el-Duka: Bunlar, Frenk ülkelerinden getirilmiştir. Bir yüzünde kendi yazıları ve daire içerisinde bir insan resmi, diğer yüzünde ise bir daire içinde iki resim bulunmaktadır. Bundan dolayı el-Müşahhas olarak da isimlendirilmiştir. Mısır'da

²⁴ İslamî ölçü birimleriyle alakalı bkz. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990).

²⁵ Bkz. *Ekonomi Sözlüğü*, <https://www.mahfigilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html> (Erişim tarihi: 15.04.2023); Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011), "kambiyo", 1287. Ayrıca bkz. Cengiz Kallek, "Süftece", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/19-20.

²⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 304-305.

²⁷ Ayrıca bkz. Kopruman, "al-Malik al-Mu'ayyad Devrinde Mısır'ın Malî Durumu", 159.

kullanılmayan bu para 793 (1388) yılında Sultan Berkuk döneminde ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır. 100 tanesinin ağırlığı 81,25 miskaldır (miskal=4.25 gr.). Ancak insanlar tarafından kazınarak hafifletildiği için sonraki süreçte ağırlığı 78,33'e kadar düşmüştür. Hatta benzerleri basılıp piyasaya sürülmüş, Makrîzî'nin tabiriyle insanların bu hileli paraları kullanmalarına bir şekilde göz yumulmuş, bu paralar tıpkı Ifrenci (Ifrantî) gibi revaç bulmuştur. Ne var ki bu durum insanlar arasında büyük ihtilaflara da sebep olmuştur. Bu para Türkî, Hâricü'd-dâr, Nâkîsu'l-vezn şeklinde de isimlendirilmiştir.²⁸

3. ez-Zehübü'n-Nâsırî: el-Melikü'n-Nâsır Ferec el-Melikü'n-Nâsır Ferec (801-815/1399-1412) tarafından bastırılmıştır. Her dinar 19/24 kırattır. Bir miskal ağırlığındaki dinardan daha hafif olarak basılan ilk altın paradır.²⁹

Fels/Fülûs şeklinde isimlendirilen bakır paralar ise başlangıçta ağırlık olarak değil adet olarak işlem görmekteydi.³⁰ ed-Dirhemü'l-kâmilî (tam/bütün dirhem) 24 fülûs ağırlığındaydı. Her fels bir miskal, yani tanesi bir dirhem ağırlığındaydı. İlerleyen süreçte ağırlığı düştü ve basımı arttı. el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un son dönemlerinde revaçta olan bu para gümüş paranın yerini almıştır. Ancak yetkililer onun ağırlığını düşürünce insanlar çeşitli ekonomik zorluklar yaşamışlardır. Üstâdâr Emir Yelboğa es-Sâlimî (ö. 817/1414)³¹ 807 senesinde fülûsün her rıtlı 6 dirhem olacak şekilde ağırlıkla işlem görmesi konusunda görevlendirilmiştir. Bu durum bir süre devam etmiş ancak piyasada fülûs çoğaldığı için altın fiyatları da yükselmişti. Bütün alışverişler fülûse endekslenmiş, onun değerine ya da değersizliğine göre belirlenmişti. Makrîzî bu dönemde yolculuk esnasında fülûsleri taşımanın

²⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 305. Krş. Keleş, *Bahrî Memlûkler İktisadî ve Ticarî Hayat*, 313/dn. 415.

²⁹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 306. Ayrıca bkz. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 1190-1192.

³⁰ Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme*, 85.

³¹ Hayatı için bkz. Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-umr*, nşr. Hasan Habeşî (Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969-1998), 3/51; Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1-12 (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1956), a.e., 13, nşr. Fehim M. Şeltût (Kahire 1970), a.e., 14, nşr. Cemal Muhammed Muhriz-Fehim M. Şeltût (Kahire 1971), a.e., 15, nşr. İbrahim Ali Tahran (Kahire, 1972), a.e., 16, nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût (Kahire, 1972), 14/130; Zeyneddin b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî Abdülbâsî el-Malatî, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel*, nşr. Ömer A. Tedmürî (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2002), 3/271.

zorlaştığını ve “ed-dirhemü'l kâmilî” denilen tam dirhemlerin ise piyasada bulunmaz olduğunu belirtir.³²

Para Değerleme Meclisleri

Memlûk Devleti'nin ilk devresi kabul edilen Bahrî Memlûkler dönemi, fiyat hareketliliğinin ve herhangi bir para krizinin yaşanmadığı istikrarlı bir dönemdir.³³ Ne var ki bu istikrar ikinci devrede korunamamış, Burcîler dönemi büyük iktisadî buhranlara sahne olmuştur. Bu krizlerin ilk tezahürlerini Berkuk döneminde görmek mümkündür. Bu dönemi ele alan çalışmada Tekindağ, Berkuk devri maliyesinin esasının, 781 (1379) senesindeki altın buhranı ve dirhem yerini alan fülûsle alakalı olduğunu belirtir.³⁴ Zira fels ve fülûs denilen bakır para bu dönemde ortaya çıktığı gibi tağşişe uğrayan dirhemler de bu dönemden sonra yaygınlaşmıştır. Sultan Berkuk'un ekonomik buhranları önlemeye yönelik çeşitli girişimleri olmuştur. Bunlardan ilki eldeki fülûsü çoğaltmaya yönelik olmuş ancak özellikle 794 (1392) senesinde İskenderiye darphanesinde Üstâdâr Emîr Cemâleddin Yusuf b. Ahmed b. Muhammed'in (ö. 812/1277-1278)³⁵ emriyle basılan eksik vezinli fülûs yeni bir krize sebep olmuştur.³⁶ Zira 90 fülûse denk gelen dirhemler, kaynakların belirttiğine göre farklı vilayetlerde 30, 40, 64 veya 24 gibi birbiriyle orantsız rakamlarda fülûse tekabül etmekteydi.³⁷ Tekindağ, oranı belli olmayan fülûsten kaynaklı krizleri önlemek için Sultan Berkuk'un, yeni para basılması veya mevcutlar üzerinde değerlemeler yapılması gibi çeşitli önlemler aldığını belirtmekte ve dinar, dirhem, fülûs gibi paraların bu dönemdeki değerleriyle ilgili bilgi

³² Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 306.

³³ Bu konudaki çeşitli değerlendirmeler için bkz. Ashtor, *A Social and Economic History*, 290-301.

³⁴ Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 163.

³⁵ Hayatı için bkz. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 113-114, 129; İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, 2/445-448; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 13/93-96, 175; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, ts.), 10/294-297; Abdülbasit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 3/187; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, 1/2, 799.

³⁶ Nâsirüddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-Târîhu İbni'l-Furât*, 6, nşr. Kostantin Züreyk (Beyrut: American University in Cairo, 1961, *a.e.*, 7, nşr. Kostantin Züreyk (Beyrut 1942), *a.e.*, 8, nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin (Beyrut 1939), *a.e.*, 9/1, nşr. Kostantin Züreyk (Beyrut 1936), *a.e.*, 9/2, nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin (Beyrut 1938), 9/2, 313; Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme*, 86.

³⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, 3/442-444;

vermektedir.³⁸ Berkuk döneminde çeşitli divanlardaki vazifeleri yanında Kahire muhtesipliği gibi önemli bir görevi yürüten ve bu dönem Memlûk ekonomisinin yakinen müşahidi olan Makrîzî, piyasada fülûsün çoğalmasının sebebini bahsi geçen Üstâdâr Cemâleddin'in mal toplama ve açgözlülüğüne bağlar. Öyle ki üstâdârın bu amaca yönelik, sadece fels basmak için İskenderiye'de bir darphane edindiğini de ekler. Bu dönemde piyasada dirhem azalmasını ise darphanelerde dirhem basılmamasından ve mevcut dirhemlerin halktan toplanıp üst düzey devlet görevlilerinin süslerinde kullanılmak üzere eritilmesinden kaynaklandığını ifade eder.³⁹ Bu noktada tüm bu olumsuzluklara rağmen Berkuk'un bol miktarda ihsanlarda bulunması sebebiyle onun döneminde yaşanan sıkıntıların Mısır halkını ağır şekilde etkileyecek mahiyette olmadığını da belirtir.⁴⁰

Berkuk'un vefatından sonra yerine geçen oğlu el-Melikü'n-Nâsır Ferec döneminde bu durumun değiştiği ve halkın ciddi ekonomik sıkıntılar yaşadığı görülmektedir. Bunun çeşitli sebepleri olmakla birlikte Suriye vilayetlerinde büyük bir tahribata yol açan Timur saldırıları, yaşanan kıtlık ve kuraklıklarla, ümera arasındaki uzun süreli çekişmeler yüzünden çok sayıda sefer düzenlenmesi bu dönemki buhranların zeminini oluşturmuştur.⁴¹ Piyasada dirhem neredeyse bulunmaz olması, buna karşılık fülûsün yaygınlaşması ve tüm alışverişlerin fülûse endekslenmesi, dinar ve dirhem arasında uzun yıllar korunan 1/20 oranının ilk defa bu dönemde bozulmasına sebep olmuş, 1 dinar 240 dirheme tekabül etmiştir. Dolayısıyla artan fiyatlar halka yansımış, insanlar alışveriş yapamadığı gibi esnaflar da dükkanlarını kapatmak zorunda kalmışlardı.⁴²

³⁸ Bkz. Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 163-165.

³⁹ Makrîzî, *el-Httat*, 1/110; *İğâsetü'l-ümme*, 85-86.

⁴⁰ Bkz. Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme*, 62.

⁴¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 225-226; Ira Marvin Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages* (Harvard University Press, 1967), 26-27; İsmail Yiğit, *Memlûkler 648-923/1250-1517* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2015), 240-241, İlyas Gökhan, "el-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar (1422-1438)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23/1 (2008), 97.

⁴² Bkz. Ashtor, *A Social and Economic History*, 304-306; Kopruman, "al-Malik al-Mu'ayyad Devrinde Mısır'ın Malî Durumu", 20-21; Esra Çıplak, "Ortaçağda Mülkiyet ve Kişilik İhlalleri: Burcî Memlûk Sultanı Ferec b. Berkûk Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7 (2021), 422-423.

Berkuk ve oğlu el-Melikü'n-Nâsır Ferec dönemlerindeki bu gelişmelerden sonra; para değerlemesinin yapıldığı ve başkadıların katıldığı tespit edebildiğimiz ilk toplantı el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî döneminde gerçekleşmiştir. Buna göre sultan çeşitli gerekçelerle yeni para bastırmak istemiş, konuyla ilgili istişare etmek üzere 23 Safer 818 tarihinde dört başkadının ve dönemin önde gelen sarraflarının katılımıyla kalede el-ıstablû's-sultânî'de⁴³ bir meclis tertip edilmişti. Burada Sultan, Nâsırî dinarların iptal edilmesini istediğini gündeme getirmişti. Ancak mecliste bulunan dönemin Şâfiî başkadısı Celâleddin Abdurrahman el-Bulkînî (ö. 824/1421),⁴⁴ bunun büyük bir zarara sebep olacağını söylemişti. Bu cevap sultanın hoşuna gitmemiş ve müzakereler uzamış nihayet bu meseleyle ilgili incelemeler için sultan, işin sorumluluğunu Şâfiî başkadısı Celâleddin el-Bulkînî'ye bırakmıştı.⁴⁵ Konuyla ilgili tahkikatı başlatan Celâleddin el-Bulkînî ertesi gün (24 Safer 818) sarraflar ve çok sayıda tüccarı Beynelkasreyn'deki Sâlihiyye Medresesi'nde⁴⁶ topladı. Toplantıda sultanın talebi ve altın fiyatlarının düzenlenmesine yönelik konular görüşüldü. Nihayetinde miskal ağırlığındaki altın paranın yani dinarın 250 dirhem fülûs, el-Ifrantî'nin 230 dirhem fülûs ve Nâsırî dinarlarından bir miskal ağırlığında olanların 250 dirhem fülûs, daha hafiflerinin ise tartılarak ağırlıklarına göre işlem görmesi kararlaştırıldı. Ayrıca yeni basılacak Müeyyediyye dirhemlerinin değerleri de bu toplantıda belirlendi.⁴⁷

⁴³ Sultana ait binek ve yük hayvanlarını barındırıldığı ahırlara verilen isim. Bkz. Makrîzî, *el-Hitat*, 2/320; Abdülkadir Özcan, "İstabl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/203-206.

⁴⁴ Hayatı için bkz. İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, 3/259; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/106-114; M. Yaşar Kandemir, "Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/409-410.

⁴⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 307.

⁴⁶ Bkz. Makrîzî, *el-Hitat*, II, 374-375.

⁴⁷ Bu fiyatların ayrıntıları için bkz. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 307-308. Tahkikatı bizzat yürütme dışında, başkadıların paranın değiştirilme süreçlerinde aktif rol aldıkları da bilinmektedir. Nitekim Hanbelî başkadısı Mecdüddin Sâlim'in (ö. 858/1454) 814 senesinde Kahire'deki fülûsün toplanıp Nâsırî dinarlarla değiştirilmesine yönelik iş ve işlemlerde, Kahire valisi Emir Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. et-Tablâvî'yle birlikte görevlendirilmesi bunlardandır. Bkz. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 183. Sonraki gelişmeler için ayrıca bkz. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 195-196.

Bu dönemde dârüladl⁴⁸ müftülüğü vazifesini yürüten muhaddis ve tarihçi İbn Hacer (ö. 852/1449) sultan riyasetinde yapılan ilk toplantıyla alakalı başka bazı ayrıntılara işaret etmektedir. Buna göre Sultan, Müeyyediyye dirhemlerinin basılması konusunda istişare etmek üzere başkadılar ve ümerayı huzuruna çağırılmış ve Nâsırî dinarların iptal edilip, herce altına dönüştürülmesini istemişti. Şâfiî başkadısı Celâleddin el-Bulkînî ise sultana bunun kârlı bir iş olmayacağını ve pek çok malın israfına sebep olacağını söyleyerek karşı çıkmıştı. Ancak sultan bu itirazdan hoşlanmamış ve Nâsırî dinarlarının bozdurulması konusunda ısrarını sürdürmüştü. Hatta kendisine ait Nâsırî dinarların tamamının eritilip onlardan herce dinarlar basılmasını da emretmişti. Ne var ki işler sultanın beklentisi yönünde ilerlememişti. Nitekim İbn Hacer sultanın sadece bu faaliyetinden 7000 dinar kadar zarar ettiğine dair haberlerin kendisine ulaştığını nakleder. Gümüş paraların değerlendirilmesinin de görüşüldüğü bu mecliste, Sultan el-Melikü'l-Müeyyed, başkadılara ve mecliste bulunan diğer görevlilere, basılan gümüşler konusunda da görüş bildirmelerini emretmiş, neticede küçük dirhemlerin 9 dirhem fülûs, büyüklerinin 18 dirhem fülûs olması, diğerlerinin de ağırlıklarına göre değerlendirilmesinin yapılması yönünde kararlar alınmıştır.⁴⁹ Bu noktada o dönem muhtesip olan tarihçi Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) el-Melikü'l-Müeyyed'in hayatını ele aldığı eserinde, basılan saf gümüşten dirhemler ve oranları hakkında bilgi vermekle iktifa edip, toplantıyla ilgili gelişmelere temas etmemesinin üzücü olduğu belirtilmelidir.⁵⁰ Yine son dönem tarihçilerinden Abdülbâsit el-Malatî (ö. 920/1514) de toplantının içeriğine dair herhangi bir bilgi vermeksizin, sultanın huzurunda paralarla ilgili bir meclis akdedildiğini ve burada anlatması uzun sürecek şeyler yaşandığını söylemekle iktifa eder.⁵¹

⁴⁸ Memlûkler döneminde sultanın huzurunda gerçekleşen mezâlim oturumlarının düzenlendiği yer. Geniş bilgi için bkz. Makrîzî, *el-Hittat*, 2/308; Nasser O. Rabbat, "The Ideological Significance of the *Dâru'l-Adl* in the Medieval Islamic Orient", *IJMES* 27/1 (1995), 3-22.

⁴⁹ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 3/54. Ayrıca bkz. Koprıman, "al-Malik al-Mu'ayyad Devrinde Mısır'ın Malî Durumu", 27-28.

⁵⁰ Bkz. Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *es-Seyfü'l-mühenned fi sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed*, nşr. Fehim M. Şeltût (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1998), 332.

⁵¹ Abdülbâsit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 4/282.

Makrîzî, paranın eskiden olduğu gibi altın ve gümüş esasına bağlanmasının halk tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandığını söyler. Zira Burcîler döneminde geçen otuz yılın ardından gümüş para yeniden tedavüle konulmuştur. Bu süreçte yeni dirhemlerin kesilmesi için insanlardan ellerindeki Nevruzî ve Venedik dirhemlerini getirmeleri, hiç kimsenin birbirine gümüş satmaması, gümüş kapkacak gibi eşyalarını da sadece sultana satmaları istenmişti.⁵² Önceleri memnuniyetle karşılanan bu kararlar, sonraki süreçte insanların özellikle de esnafın zarara uğramasına sebep olmuş, buna kuraklık ve bu dönemdeki çeşitli askerî harekâtlar yüzünden mahsulün zayi olması da eklenince insanlar büyük sıkıntılar yaşamıştı.⁵³ Bu noktada kuraklık ve kıtlık dolayısıyla hastalık ve ölümlerin arttığı bu süreçte, halkın bahsi geçen toplantıda sultanın yapmak istediği işin kârlı olmayacağını söyleyen Şâfiî Başkadısı Celâleddin el-Bulkînî'yle beraber yağmur duasına çıktığının altı çizilmelidir. Zira halkın başkadıyla birlikte hareket etmesine karşılık, ona eşlik eden devlet görevlisi vezir Emîr Tâceddin Abdürrezzak b. İbrahim b. el-Heysam'a (ö. 834/1431) ağır hakaretler etmesi dikkat çekicidir. Hatta vezirin taşlanmaktan korktuğu için saklanmak zorunda kalması halkın bu uygulamaya yönelik tepkilerinin açık bir tezahürüdür.⁵⁴ Bu olaydan kısa bir süre sonra yine benzer bir tepkiye dönemin muhtesibi Bedreddin el-Aynî'nin de maruz kaldığına işaret edilmelidir.⁵⁵

Sultanın yeni para basma isteğinin altında, sabık sultan Ferec döneminde iki isyancı emîr olan Şeyh ve Nevruz arasındaki çekişmelerin, Şeyh'in saltanatı sürecinde de devam etmesinin yattığı anlaşılmaktadır. Zira Sultan Dımaşk'tan döndüğünde, Kahire'de insanların ellerinde çok sayıda Nevruzî ve Bundukî bulunmasından rahatsızlık duyduğu için Müeyyedî dirhemlerin basılmasını emretmişti. Dolayısıyla sultanın amacı sadece gümüş para bastırmak değil, aynı zamanda el-Melikü'n-Nâsır Ferec

⁵² Bkz. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 307.

⁵³ Bkz. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 308-312; 330-336; 348-349. Ayrıca bkz. Aynî, *es-Seyfü'l-mühenned*, 341-342.

⁵⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 334; İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, 3/70-71; Sehâvî, *Veczü'l-kelem fi'z-zeyl 'alâ Düveli'l-İslâm*, nşr. Beşşâr A. Maruf v.dğr., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 2/438.

⁵⁵ Bkz. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 343.

tarafından bastırılan ve toplumda büyük rağbet gören Nâsırî dinarların da toplatılmasıdır.⁵⁶

Para değerlemesinin gündem olduğu ve dört başkadının katıldığı bu meclis ve sonrasında yaşanan gelişmelerle alakalı bazı hususlara işaret etmek gerekir. Öncelikle İbn Hacer rivayetinde de açıkça ifade edildiği gibi Sultan el-Melikü'l-Müeyyed, başkadıları bu toplantıya istişare amaçlı davet etmiştir. Ancak dönemin Şâfiî başkadısı sultanın talebine muhalefet etmiş ve bazı uyarılarda bulunmuştur. Sonraki aşamada konuyla ilgili sürecin Şâfiî başkadısının nezaretine bırakılmasının çeşitli açılardan altı çizilmelidir. İlk olarak, halkın çoğunluğunun Şâfiî olduğu ve Şâfiî ulemânın baskınlığıyla öne çıkan Mısır toplumunda sultanın, Şâfiî başkadısının ikaz ve itirazını görmezden gelemediği anlaşılmaktadır.⁵⁷ Dolayısıyla sultan bu işin takip ve sorumluluğunu başkadıya bırakmayı tercih etmiştir. İkincisi, sultan böyle yaparak, konuyla ilgili kararına meşruiyet kazandırdığı gibi bu konudaki sorumluluğu paylaşmayı ve halktan gelecek tepkilerin önüne geçmeyi de hedeflemiştir. Ne var ki sultanın bu hedefine tam anlamıyla ulaşamadığı tespit edilmektedir. Zira sonraki süreçte ekonomik durumun da sebep olduğu çeşitli sıkıntıların yaşandığı dönemde halk sultanın kararına müdahil olan Şâfiî başkadısıyla birlikte hareket etmiş, ona hürmetini sürdürmüştür. Ancak devlet kademesinde görevli olan ümera halkın büyük tepkisine maruz kalmıştır. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki; bu mecliste Şâfiî başkadısının yapılacak iş üzere kâr-zarar hesabı yapıp önerilerde bulunması bu dönem ulemâsının ekonomi sahasındaki bilgi ve tecrübesini yansıtmaktadır. Nitekim tüm ikazlara rağmen bunu kendisi deneyimlemek isteyen sultanın ciddi oranda zarar etmiş olması, başkadının bu konudaki vukûfiyetinin önemli bir göstergesidir.

el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'den kısa bir süre sonra tahta geçen el-Melikü'l-Eşref Barsbay döneminde de bu meclislere başkadıların davet edildiği tespit edilmiştir. Nitekim 28 Safer 826 tarihinde bir toplantı düzenlenmiş ve fülûsün temyizi/ayıklanması konusunda alınan kararlar

⁵⁶ Bkz. Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/1, 307; Koprıman, "al-Malik al-Mu'ayyad Devrinde Mısır'ın Malî Durumu", 159.

⁵⁷ Memlûk toplumunda Şâfiî ulemânın baskınlığıyla alakalı bkz. Düzenli, *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, 30-31.

halka duyurulmuştur. Bu toplantıda katkısız fülûsün her rıtlı 7 dirhem, katışık olanların ise her rıtlı 5 dirhem olarak kararlaştırılmıştı. Ne var ki bu durum satıcılar ile halk arasında birtakım sorunlara yol açmıştı.⁵⁸ Bundan dolayı ilkinden yaklaşık 5 ay sonra Ramazan ayının sonunda katkısız fülûs 9 dirhem olmuş, değeri bozuk katışık fülûsle alışveriş de yasaklanmıştı. İbn Hacer bu son kararlardan sonra ortamın ancak yatıştığını ifade eder.⁵⁹ Onun ilk kararlar neticesinde ortaya çıkan rahatsızlık sebebiyle yeniden değerlendirilmesine dair rivayetinin hemen ardından maliyenin başındaki önemli görevlilerden vezir ve üstâdârın görevden alınarak müsadereye tabi tutulmasına dair bir kaydı da eklemesi manidardır.

Söz konusu toplantının tarihini 18 Safer 826 olarak veren Makrîzî ise olayı daha uzun anlatmasının yanı sıra İbn Hacer'in temas etmediği başka bazı ayrıntılara da işaret eder. Zira Makrîzî bu kısımda öncelikle fülûs hakkında bilgi vermekte ardından sultanı yeni para basmaya götüren süreci anlatmaktadır. İlk olarak fülûsün Mısır topraklarında tedavülde olduğunu belirten Makrîzî, fiyatların ve iktisadî faaliyetlerin ona nispet edildiğini söyler. Ardından fülûsün tarihi seyrine işaret eder. Buna göre Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî döneminde müeyyediye ismi verilen dirhemler bastırılmış, alışverişlerde bu para esas alınmış ve sultanın ölümüne kadar da bu şekilde muamele görmüştür. Ne var ki bir süre sonra fülûsün içine demir, bakır ve kurşun parçaların karıştırılmasıyla bu para değerini kaybetmiş ve artık ağırlık cinsinden işlem görmeye başlamıştır. Makrîzî bu kısımda, yöneticileri ve üst düzey görevlileri kastederek hüküm verenlerin bu hileli durumları görmezden geldiğini söyleyerek bir dönem eleştirisi de yapmaktadır. Sultan el-Melikü'l-Müeyyed'in vefatından sonra da devam ettiğini belirttiği bu süreçte, fülûsün değeriyle alakalı ilginç bazı gelişmelere de işaret etmektedir. Buna göre ağırlığı 100 rıtlı olan bir küfe fülûste neredeyse 20 rıtlı bile gerçek fülûs bulunmamaktadır. Ayrıca içinde demir, bakır ve kurşun parçaları bulunan bu değeri bozuk fülûs kambiyooculara ve onlar gibilere kazanç kapısı da olmuştu. Öyle ki bu

⁵⁸ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 3/299.

⁵⁹ Bkz. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 3/308.

insanlar, Mısır topraklarındaki rafine (katıksız) fülûsü Hicaz, Yemen ve Mağrib'e taşıyan kimselere satıp kâr elde etmekteydi.⁶⁰

Makrîzî fülûsle ilgili bu gelişmeleri aktardıktan sonra Sultan el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın duruma müdahale etmek için bir toplantı tertip ettiğini söyler. Buna göre 18 Safer 826'da sultan, ümera, başkadılar ve devlet görevlilerini dârüladl'e çağırmişti. Tüccarlardan bir grubun da katıldığı bu toplantıda sultan, yeni fülûs bastırma isteğini gündeme getirmiş, ancak orada bulunanlar fülûsün ağırlığıyla ilgili anlaşmazlığa düşmüştü. Bir grup her 60 fülûsün bir Eşrefî dirheme denk olmasını isterken diğerleri farklı öneriler de bulunmuş dolayısıyla bir karar birliğine varılamamıştı. Makrîzî burada, sultanın kararını onaylatmak için insanları topladığı yorumunda bulunur. Ne var ki, piyasaların durmasından korkulduğu için ve halkı korumak amacıyla insanların elinde mevcut olan fülûsle alışverişe devam etmelerine müsaade edilmiştir. Sonuç olarak demir, kurşun ve bakırdan arındırılmış rafine fülûsün değerinin her rıtl için 7 dirhem, içinde karışım olanlarınsa rıtlının 5 dirhem olarak duyurulmasına karar verildiğini belirtir. Bu kararın insanlar tarafından kabul gördüğünü ancak piyasada iki farklı çeşit fülûsün ortaya çıktığını da ekler.⁶¹

Son dönem tarihçilerinden Abdülbâsî el-Malatî'nin ise toplantıyla alakalı malumatı İbn Hacer'den olduğu gibi aktardığı anlaşılmaktadır. O, tam tarih vermeksizin Safer ayında sultanın huzurunda dört başkadı, ümera ve devlet görevlilerin katılımıyla bir toplantı düzenlendiğini, toplantıda konuşmaların uzadığını ve neticede içinde bakır, kurşun ve demir barındıran fülûsün temyizine karar verildiğini belirtir. Buna göre halis olan fülûsün 7 dirheme, içinde karışım olanların 5 dirheme denk tutulduğu halka duyurulmuş, bu durum satıcılar ve halk arasında bazı tartışmalara sebep olmuştu.⁶²

Toplantıda başkadıların fonksiyonuyla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak kaynaklar bu toplantıya dört başkadının katıldığı konusunda mutabıktır. Dolayısıyla başkadıların söz konusu toplantıda konu ilgili görüşlerini aktardıkları ve müşavir konumunda oldukları

⁶⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/2, 629.

⁶¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/2, 629-630.

⁶² Bkz. Abdülbâsî el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 4/125.

anlaşılmaktadır. Nitekim Abdülbâsıt el-Malatî'nin konuyla ilgili görüşmelerin uzadığına dair kaydı da mecliste bulunan sultan, başkadılar ve tüccarlar arasında bir istişare sürecinin yaşandığını teyit etmektedir. Buna karşılık, konuyla ilgili rivayetlerin aktarıcılarında biri olan ve o sırada dârüladl müftülüğü görevini deruhte ettiği bilinen İbn Hacer de muhtemelen bu toplantıya iştirak etmiş olmalıdır. Ne var ki o, toplantı esnasındaki ayrıntılara yer vermeksizin alınan kararlar ve sonrasında yaşanan gelişmelere işaret etmekle iktifa etmektedir. Yine dönemin müşahidi olan bir diğer tarihçi Aynî ile hadiseyi ondan naklettiği anlaşılan tarihçi Hatîb el-Cevherî (ö. 900/1495) de bu toplantıyla alakalı bilgi vermeyip sadece sultanın emriyle dirhemle alakalı halka bir duyuru yapıldığına ve piyasadaki dirhem çeşitlerine işaret ederler.⁶³

Sultan Barsbay bu gelişmelerden üç yıl sonra, 15 Safer 829 tarihinde başkadılar, ümera ve çok sayıda tüccarı toplayıp, bu kez Ifrantî de denilen ez-Zehebü'l-müşahhas adı verilen altın parayla alışverişin iptali hususunda görüşmüştü. Zira Franklar tarafından basılan Ifrantî'nin üzerinde hükümdar ve azizlerin resimleri bulunmaktaydı. Ifrantî'nin Kahire, Mısır, Şam ve Rum beldelerinin tamamıyla Hicaz ve Yemen gibi dünyanın pek çok şehrinde en fazla revaç gören para olduğunu belirten Makrîzî, üzerindeki resimleri kastederek bu paranın Hz. Muhammed'in şeriatına uygun olmayan küfür alametleri taşıdığını söyler. Mecliste bulunanlar Sultan Barsbay'ın, bu paraların tedavülden kaldırılmasına, darphaneye gönderilip eritilmesine ve İslâmî sikkeler şeklinde basılmasına yönelik fikrini tasvip etmişlerdi. Burada yeni basılacak dinarların ağırlığının Ifrantî'ye denk olacak şekilde kesilmesi de kararlaştırılmıştı. Ertesi gün devletin elinde bulunan tüm Ifrantîler toplanıp darphaneye gönderilmiş ve eritmeye başlanmıştır.⁶⁴ Bundan on gün sonra 26 Safer'de Ifrantî ile muamelenin yasaklandığı ve alışverişlerin sadece yeni basılan Eşrefiyye dinarlarıyla yapılacağı halka duyuruldu. Halk ellerinde bulunan Ifrantîleri darphaneye götürdü ve bu paralar eritilerek

⁶³ Bkz. Aynî, *'İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân*, nşr. Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût (Kahire, 1989), 198-199; Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafi Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fi tevârihi'z-zamân*, nşr. Hasan Habeşî (Kahire: Dârü'l-Kütüb, 1970-1994), 3/23-24.

⁶⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/2, 709. Ayrıca bkz. Gökhan. "el-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın", 104-105.

Eşrefiyye dinarlarına dönüştürüldü.⁶⁵ Bu esnada Şâfiî başkadılığı vazifesini yürütmekte olan İbn Hacer, toplantıyla ilgili başka bazı ayrıntılara da işaret eder. Buna göre 15 safer 829'da düzenlenen toplantıya başkadıların yanında eşraftan kimseler de katılmıştır. Bu toplantıda insanlar el-Bundukiyye/el-Müşahhasiyye dinarlarının iptali konusunda başkadılara danışmış, bu talepleri başkadılar tarafından uygun görülüp onaylanmıştı. Bundan sonra el-İflûriyye, Eşrefiyye olarak basılmış ve halka el-Bundukiyye ile alışverişin yasaklandığı duyurulmuştur.⁶⁶

İbn Hacer çağdaşı Makrîzî'nin rivayetinden farklı olarak yapılan bu duyurunun insanlar tarafından el-Bundukiyye dirhemlerinin iptal edildiği şeklinde yanlış anlaşıldığını ve bu dirhemlerin tedavülde kaldığına dair yeni bir duyurunun daha yapılmak zorunda kalındığını belirtir. Yine Makrîzî rivayetinde bu talebin sultan tarafından gündeme getirildiğinin belirtilmesine karşılık, İbn Hacer düzenlenen toplantıda insanların başkadılara böyle bir talepte bulunduğunu ifade eder. Görevde olması hasebiyle bu toplantıya katıldığını düşündüğümüz İbn Hacer'in anlatılarının kıymeti haiz olduğu belirtilmelidir. Buna karşılık hadisenin çağdaşı olan Aynî'nin bu toplantıyla ilgili herhangi bir malumat aktarmamış olmasının büyük bir talihsizlik olduğu belirtilmelidir. Zira o, toplantı tarihinden yaklaşık bir ay önce fiyatların yüksekliğinden dolayı muhtesiplik vazifesinden azledildiği gibi (25 Muharrem)⁶⁷ bu toplantıdan iki ay sonra da Hanefî başkadılığına tayin edilmiştir (27 Rebûlâhir).⁶⁸ Dolayısıyla her iki vazifesi sebebiyle toplantıya katılması muhtemel olan Aynî'nin buradaki görüşmelerle ilgili anlatacakları diğer rivayetlerle karşılaştırmalara imkân tanınması açısından önem arz etmektedir.

Sonraki dönem tarihçilerinin anlatılarında da bu konuda bir birliğin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Tağrîberdî hocası Makrîzî gibi bu teklifin sultandan geldiğini ve mecliste bulunanlar tarafından tasvip edildiğini söyler. Ayrıca İfrantîleri iptal ettiği için insanların sultana dua ettiğini de ekler.⁶⁹ Toplantıya katılanların çoğunluğunun tüccar ve eşraftan

⁶⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/2, 710.

⁶⁶ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 3/364.

⁶⁷ Bkz. İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 14/283.

⁶⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/2, 717. Krş. Hatib el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, 3/102.

⁶⁹ İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 14/283-284.

olduğunu belirten Abdülbâsıt el-Malatî ise dört başkadının da iştirak ettiği toplantıda el-Müşahhas altınlarının iptali hakkında konuşulduğunu ve Eşrefiyye dinarlarının basıldığını söyler. Burada basılan paranın özelliklerinden de bahseder.⁷⁰ İbn İyâs (ö. 930/1524) da yeni para basılması hususunda talebin kimden geldiği ve başkadıların bu talebi onaylamaları meselesine temas etmeksizin bu toplantıya dört başkadı ve ümeranın katıldığını belirtir.⁷¹ Dolayısıyla bu son iki tarihçinin rivayetlerinde, söz konusu talebin başkadılar tarafından tasvip edildiğine dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Kaynaklarda, sultanın bahsi geçen önerisi ve mecliste bulunanların tasvip ettiği bu karara karşı halktan tepki geldiğine dair herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Dolayısıyla sultanın bu meclise başkadıları çağırmasındaki amacın, dinî gerekçelerle öne sürdüğü fikrinin toplum nazarında dinin temsilcisi olan ulemâ tarafından da desteklenmesini sağlamak olduğu düşünülmektedir. Bu noktada talebin kimden geldiği noktasında İbn Hacer'in rivayeti esas alınsa bile başkadıların buradaki fonksiyonlarının aynı mahiyette olduğunun altı çizilmelidir. Zira talep halktan gelmiş olsa da sultan bu talebe iştirak etmiş ve başkadıların onayına sunmuştur. Sonuç olarak el-Müşahhas denilen paraların piyasadan çekilmesinde başkadılar destekleyici ve halk nazarında meşruiyet sağlayıcı bir rol üstlenmiştir. Toplantıdan çok kısa bir süre sonra işlemlerin sorunsuz bir şekilde tamamlanmış olması da bunun bir tezahürüdür. Bu noktada muamelat konusunda hüküm vermekle görevli olan pek çok noterlik mahiyetinde karara imza atan başkadıların ekonomi, para ve paranın dolaşımı konusunda ciddi birikim sahibi olduğuna da işaret edilmelidir.

Son olarak el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî ve el-Melikü'l-Eşref Barsbay dönemlerinin Berkuk ve Ferec dönemlerine nispetle iktisadî açıdan olumlu gelişmelerin yaşandığı bir devre olduğu belirtilmelidir. Zira hem gümüş dirhemlerin basılıp piyasada yeniden yaygınlaşması hem de kaliteli dinarların basılmış olması bunun önemli bir göstergesidir. Nitekim meşhur Orta Çağ tarihçisi Lapidus'un Sultan Barsbay döneminde basılan

⁷⁰ Bkz. Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 4/190.

⁷¹ İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr*, 2/104.

dinarların Venedik dukalarıyla yarışacak nitelikte olduğuna dair tespiti de bunu teyit etmektedir.⁷²

Sultan el- el-Melikü'l-Eşref Aynal (857-865/1453-1461) dönemine gelindiğinde ise parayla ilgili çok sayıda düzenleme yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın sınırlılıkları kapsamında, para değerlemelerinin gündem olduğu ve başkadıların iştirak ettiği bir toplantılar silsilesi söz konusudur. Bunlardan ilki 9 Rebûlevvel 859 tarihinde Havşu's-sultânî'de gerçekleştirilen toplantıdır. Sultan el-Melikü'l-Eşref Aynal dört başkadiyi toplamış, altın fiyatlarının düzenlenmesi hususunda görüşmüş, onlar da bu konudaki kararın sultana ait olduğunu söylemişlerdi. Bunun üzerine Kahire sokaklarında bir dinarın 300 dirhem olduğu ilan edilmişti. Ne var ki önceleri bir dinar 370 dirheme tekabül ettiğinden bu durum halk tarafından hoş karşılanmamıştı. Sultanın kararı Suriye ve civarındaki bütün şehirlerde de duyurulmuş, buna aykırı davrananlar çeşitli cezalarla tehdit edilmişti. Hadiselerin müşahidi olan tarihçi İbn Tağrîberdî dirhem değerindeki bu yükselme sebebiyle insanların büyük zarara uğradığını, özellikle de eski parayla alışveriş yaparken yakalanan fakirlerin büyük sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmektedir.⁷³

Tedavülde olan paraların değerleriyle ilgili düzenleme ve değişiklik yapmak isteyen Sultan Aynal'ın bu isteğini halka duyurmadan önce başkadıların onayını alma niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Mecliste bulunan başkadılar ise kararın sultana ait olduğunu belirletmekle iktifa etmişlerdir. Sultan Aynal'ın hem halktan gelecek muhtemel tepkileri dönemin ulemâsı ile paylaşmak adına hem de onların meşruiyetine duyduğu ihtiyaç sebebiyle bu konulardaki toplantılara başkadıları davet etmeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira sarayla iç içe bir hayat süren ve eserlerinde sosyal gelişmelere de sıklıkla işaret eden muasır tarihçi İbn Tağrîberdî, sultanın ölmesi için herkesin dua ettiğini ve öldüğünde de kimsenin üzülmediğini belirtmek suretiyle Aynal'ın Mısır halkı tarafından sevilmediğine işaret etmektedir.⁷⁴ Dolayısıyla sultanın, başkadıların

⁷² Lapidus, *Muslim Cities*, 34.

⁷³ İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-dühûr fi meda'l-eyyâm ve's-şühûr*, nşr. Muhammed K. İzzeddin (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990), 2/520-521.

⁷⁴ İbn Tağrîberdî, *Hawâdith ad-Duhûr fi Madâ'l-Ayyâm Wash-Shuhûr*, nşr. William Popper (Berkeley: University of California Publications, 1931-1942), 4/782-784.

mevcudiyetine duyduğu ihtiyacın arka planında onlara yönelik toplumsal kabulün yattığını söylemek yanlış olmayacaktır. İlan edilen bu kararın halk nazarında bir karşılık bulmamasından olsa gerek 16 Rebûlevvel'de aynı kararnamenin (mersûm) tekrar duyurulduğu ve insanların bu kez daha ağır bir şekilde tehdit edildiği görülmektedir. Bu noktada 859 senesinde gerçekleşen bu toplantı ve sonrasında yaşananlarla alakalı İbn Tağrıberdî'nin eserleri hariç dönemin diğer kaynaklarında herhangi bir kayda rastlanmadığı belirtilmelidir.

861 yılına gelindiğinde Sultan Aynal'ın dinarı istediği değerde tutma çabalarının sonuç vermediği, piyasanın bir şekilde kendi şartlarını kabul ettirdiği anlaşılmaktadır. Zira bu senenin başında dinar yeniden 370 dirheme ulaşmış ve değerinin 300 dirheme çekildiğine dair aynı mersûm Kahire sokaklarında bir daha ilan edilmiştir. (6 Muharrem 861).⁷⁵ Bundan sonraki süreçte insanlar dirhem değerinin artıp, alım gücünün azalması sebebiyle ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Öyle ki bazı satıcılar sadece dirhemle satış yapmakta, onun dışındakileri kabul etmemekte, öte yandan cülbân⁷⁶ memlûkleri de halka baskı yapmaktaydı.⁷⁷ Hatta bu süreçte paranın değeriyle oynayıp sahte para basanlar dahi ortaya çıkmıştı (Safer 861).⁷⁸

Toplumda bu sıkıntılar devam ederken parayla ilgili yeni düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Bu düzenlemelerle ilgili tarihçilerin birbirinden farklı tarihler verdikleri tespit edilmiştir. Bunlardan Abdülbâsıt el-Malatî 861 senesi Safer ayı içerisinde Kal'atülcebel'deki⁷⁹ Havşu's-

⁷⁵ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 16/99; a. mlf., *Hawâdith ad-Duhûr*, 2/291; Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 6/10; İbn İyâs, *Bedâ'u'z-zühûr fi vekâ'i'd-dühûr*, 2/336.

⁷⁶ Müşterevât, eclâb veya cülbân gibi isimlerle anılan bu grup iktidardaki sultanın kendi memlûklerini ifade eder. Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, 4/15-16; Garsüddin Halil İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik*, nşr. Paul Ravaisse (Paris: Matbaatü'l-Cumhûriyye, 1894), 116; David Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army -I", *BSOAS* 15 (1953), 204-228; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 296, 414-421.

⁷⁷ Cülbânın bu dönemde halka yönelik baskılarıyla alakalı bkz. İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 16/100-101.

⁷⁸ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, 2/293.

⁷⁹ Eyyûbî ve Memlûk sultanlarının ikametgâhı olarak kullanılan Kahire'de Mukattam dağında bir tepenin üzerindeki saray-kaledir. Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, 3/368-374; Makrîzî, *el-Hitat*, 2/201-207.

sultânî’de Sultan Aynal’ın huzurunda dört başkadı ve meşayihın katıldığı bir toplantı düzenlendiğini aktarır. Bu toplantının konusu, nükûdun bozulması ve ed-Darbü’s-Sultaniyye’de basılan paralarda tağşişin artmasıydı. Öyle ki bu durum dolandırıcılıkların ortaya çıkmasına, dolayısıyla toplumda fesadın yayılmasına sebep olmuştu. Toplantıda, el-Melikü’l-Müeyyed ve diğer dönemlere ait devletin bastığı paralardan numuneler getirtilerek eritilmiş, sadece Aynal döneminde basılan paralarda herhangi bir bozukluk ve eksiklik çıkmamıştı. Bunun üzerine sultan, Kahire sokaklarında tellallar tarafından Halebiyye ve Dimaşkiyye dirhemleriyle alışverişin kaldırıldığına dair duyuru yapılmasını emretti. Abdülbâsıt el-Malatî bu durumun halka çok ağır geldiğini, sultan hakkında olumsuz konuşmaya başladıklarını ve söylentiler kendisine ulaştığında sultanın öfkelenip her şeyin eskisi gibi devam etmesine karar verdiğini söyler.⁸⁰ Ne var ki bu durum ancak sultan aynı şeyi tekrar yapmak zorunda kalana kadar çok kısa bir süre devam etmiştir.

Konuyla ilgili İbn İyâs da tam bir tarih vermeksizin Safer ayında dört başkadı ve ilim ehlinin katıldığı bir meclis tertip edildiğini söyler. Ancak burada başka bazı ayrıntılara da işaret eder. İbn İyâs, toplantıda fizza denilen değeri bozuk gümüş paralarla muamele konusunda Nâzırul-has Cemâleddin Yusuf’un başkadılarla konuştuğunu, alınan kararların duyurulmasından sonraki süreçte yaşanan sıkıntılardan da onun sorumlu tutulduğunu belirtir. Buna göre halkın tepkisi o kadar büyümüştür ki onu taşlamaya dahi yeltenmiştir. İbn İyâs ayrıca kararın geri çekilmesiyle alakalı da Abdülbâsıt el-Malatî’den farklı olarak toplumda bahsi geçen sıkıntıların artmasını gerekçe göstermektedir.⁸¹ Buna karşılık, sultanla alakalı tepkiler ve sultanın şahsî öfkesinden de bahsetmez.

Olayları yakından takip ettiği anlaşılan İbn Tağrîberdî ise bu toplantının tam tarihini vermekte, toplantı öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmeleri de oldukça ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Nitekim bu ayrıntılar çalışmamız kapsamında başkadıların söz konusu meclisteki konumu hakkında bilgi verdiği gibi halkın bu konuda başkadılara yönelik tutumlarını da açıkça ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. İbn Tağrîberdî ilk olarak bozuk vezinli gümüş paraların ıslahını görüşmek üzere

⁸⁰ Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü’l-emel*, 6/12-13.

⁸¹ İbn İyâs, *Bedâi’u’z-zühûr fî vekâi’i’l-dühûr*, 2/337-338.

bütün darphane görevlilerinin 5 Rebûlevvel pazartesi günü meclise çağırıldığı haberinin birkaç gün öncesinden halk arasında yayıldığını söyler. Bunun üzerine insanlar büyük bir endişeye kapılmış, şayanın ortaya çıktığı 3 Rebûlevvel'in ertesi günü (4 Rebûlevvel, pazar) dükkanlarını kilitlemiş, işi gücü bırakıp erzak almak için izdiham oluşturmuştur. Satıcılar alışıverişlerde ancak yoğun uğraşlardan sonra gümüş dirhemi kabul etmekte, orada da kendi infaflarına göre, istedikleri kadar ürünü insanlara vermekte, müşteriye asla müsamaha göstermemekteydi.⁸²

Söz konusu sıkıntıların devam ettiği süreçte, halkın parayla ilgili düzenlemelerin yapıldığı bu meclislere katılan başkadılara büyük tepki gösterdikleri tespit edilmiştir. Burada yaşanan hadiseler, halk nezdinde başkadıların bu kararların sorumlusu ya da iştirakçisi olarak görüldüğünün açık ve önemli bir tezahürüdür. Nitekim bunu toplantının gerçekleşeceği 5 Rebiyülevvel 861 Pazartesi günü yaşanan gelişmelerden takip etmek mümkündür. Buna göre toplantıda alınacak kararlardan endişe eden halk, o gün dükkanlarını kapatıp Bâbü Züveyle'den Kal'atülcebel'e kadar olan caddelerde toplanmıştı. Toplantının davetlilerinden olan Şâfiî başkadısı Alemüddin Salih el-Bulkînî (ö. 868/1464)⁸³ kaleye geldiği sırada yolda karşılaştığı insanlara ve toplanan kalabalıktan bazılarına selam vermiş ancak bir kişi dahi selamına karşılık vermemişti. Üstelik Müslümanların maslahatını düşünmediği ve gerektiği yerlerde bununla alakalı konuşmadığı gerekçesiyle kaleye girene kadar halkın hakaret ve lanetlemelerine de maruz kalmıştı. Bu gelişmeler üzerine Kal'atülcebel'deki mevkibi (resmî toplantı) iptal edip, dört başkadı, ümera ve âyânı Havşu's-sultânî'de toplayan Sultan Aynal, gümüş paranın değeri ve diğerlerinin yenilenmesi konusunu gündeme getirdi. Toplantıda ilk sözü darphane yetkililerine verdi ve onlara hazırladıkları Müeyyediyye, Eşrefiyye (Barsbay), Zâhiriyye (Çakmak) ve Eşrefiyye/Aynâliyye (Aynal) gümüş dirhemlerini eritmelerini ve kalıba dökmelerini emretti. Buna göre Müeyyediyye gümüş parası her yüzde beş dirhem, Eşrefiyye ve Zâhiriyye de beş buçuk dirhem eksik çıktı. Ancak Aynâliyye yüz doksan altı dirhem geldi. Sonra sultanın kendi döneminde basılan Halebiyye ve Şamiyye/Dımaşkiyye olarak bilinen gümüş

⁸² İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, 2/294.

⁸³ Hayatı için bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 3/312-314; Mustafa Uzunpostalcı, "Bulkînî, Sâlih b. Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/411-412.

paralar kalıba döküldü, bunlar ise elli dirhem fazla geldi. Bu duruma öfkelenen Sultan kendi döneminde Halep ve Şam'da basılan gümüş paraların tamamını iptal ettiğini söyledi. Bunun üzerine darphane temsilcilerinden biri olan Kadı Bedreddin el-Halâvî bütün paraların üzerinde ism-i şerîfin yazılı olduğunu, dolayısıyla bu paraların Mısır'da mı Halep'te mi Şam'da mı nerede basıldığının bilinmesinin mümkün olmadığını dile getirdi. Darphane temsilcisinin bu sözlerinden sonra sultan, mecliste bulunan dört başkadiya bu konu hakkında görüşlerini sordu. Bu bağlamda uzun süren görüşmelerin nihayetinde sultan ayarı bozulmuş gümüş parayla alışverişin yasaklanması ve diğer her şeyin olduğu hal üzere devam etmesini emretti.⁸⁴ Sultanın bu sözü üzerine konu daha fazla uzatılmadan meclis dağıldı.

Kahire sokaklarında gümüş parayla alışverişin yasaklandığı ilan edildiğinde, durum alışverişlerinin çoğunu bu para ile yapan halkın ağırına gitmişti. Sultan tarafından bastırılan yeni gümüş paralarsa başka bir krizin habercisiydi. Zira bunlardan 24 tanesi eskisinden 18 tanesine tekabül etmekteydi. Durumun farkında olan Sultan Aynal, yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle halkın ve cülbanın ayaklanmasından korkuyordu. Sultanın bu konudaki endişelerinin haklı olduğu çok kısa bir süre sonra anlaşıldı. Sultanın, oğlu Şehabeddin Ahmed'i hac emîri olarak görevlendirmesiyle bir isyan hareketi başladı. Buna göre 19 Rebûlevvel 861 tarihinde Sultan Aynal oğlunu emîrî'l-hac olarak görevlendirdi.⁸⁵ Bunun için düzenlenen törende oğluna iki yüzü altın tırazlı, çok kıymetli ipek iki atlas elbise giydirdi. Törenin ardından oğlu devlet erkânıyla birlikte Emir Bektemur es-Sakî'nin (ö. 733/1332) Kebş'in⁸⁶ karşısındaki evine indi. Hadiselerin müşahidi olan İbn Tağrîberdî, bu zamana kadar sultan çocuklarından hiçbirinin hac emîri olarak görevlendirilmediğini⁸⁷ vurgulamakta ve bu töreni görülmeye değer hadiselerden biri olarak nitelemektedir. Şehâbeddin Ahmed bu evde kaldığı süre boyunca insanlar onu ziyarete gelip tebrik etti ve dirhemle ilgili

⁸⁴ İbn Tağrîberdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, 2/294-295; a. mlf., *en-Nücümü'z-zâhire*, 16/103.

⁸⁵ İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr*, 2/338.

⁸⁶ Memlûkler döneminin büyük emirlerinden Yelboğa el-Ömerî'nin (ö. 768/1366) evinin bulunduğu bölgeye verilen isim. Bkz. Fatih Yahya Ayaz-Fatmanur Alibekiroğlu Eren, "Memlûk Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefliğe İlgisi", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2019), 284-296.

⁸⁷ Sehâvî bu duruma 18 Şevval tarihindeki hadiseler kısmında işaret etmektedir. Bkz. Sehâvî, *Veczü'l-keâm*, 2/704.

yaşadıkları sıkıntılara yönelik taleplerini ilettiler. Ancak halkın bu mutedil tutumu, devletin önde gelen isimlerinden Nâzıru'l-has Cemâleddin Yusuf'un huzura gelmesiyle son buldu. Zira halk yaşadıkları sıkıntıların müsebbibi olarak gördükleri Cemâleddin Yusuf'a karşı oldukça tepkiliydi ve bu tepki o anda büyük bir isyana dönüştü. Bu kalkışmada Nâzıru'l-has ve Kahire valisi Ali b. İskender'le (ö. 873/1469)⁸⁸ birlikte sultanın oğlu da evde mahsur kaldı. Halkın taşkınlığı sebebiyle bir süre evden çıkamayan Şehâbeddin Ahmed, babasından bu son müdahaleden vazgeçip, her şeyin eski haline döndürülmesine dair duyuruda bulunmasını istedi. Sultan da bunu kabul etti ve gerekli duyuruların ardından oğlu ve diğer görevliler ümera eşliğinde evden ancak çıkabildiler. İbn Tağrıberdî bu hadiseden sonra sokakların bir süre boş kaldığına da işaret eder.⁸⁹

862 senesinde bahsi geçen hadiselerden yaklaşık bir yıl sonra yine Sultan Aynal döneminde, halkın fiyatların yükselmesinden dolayı şikâyetinde bulunduğu tespit edilmektedir. Zira bir dinarın değeri 460 dirheme ulaşmış, yeni basılan gümüş paraların ise tam olanları piyasada bulunmaz olmuştu. Bunun neticesinde çarşı-pazarda alışveriş azalmış ve insanlar ciddi zarara uğramışlardı. Duruma müdahale etmek isteyen sultan para değerlemesiyle ilgili bir meclis akdedilmesini emretti. 3 Rebülevvel 862 tarihinde Havşu's-sultânî'de düzenlenen bu toplantıya başkadılar, ümera ve önde gelen devlet görevlileri katıldı. Sultan, altın fiyatlarındaki yükseliş ve gümüş paralarda tağşişin artmasından dolayı halkın yaşadığı sıkıntılar hakkında huzurdakilerle konuştu. Orada bulunanların hepsi alışverişte getirilen bu yeniliklerin iptali konusunda karar birliğine vardılar. Bunun üzerine sultan, Eşrefiyye altınlarının 300 dirhem, tağşişe uğramış gümüş paranın 16 dirhem, darphanede basılmaya başlanan yenilerininse 24 dirhem değerinde olmasına hükmetti. Mecliste bulunan başkadılar da bunu onayladı. Durum bu şekilde halka duyuruldu.⁹⁰ Sultan Aynal döneminde bundan sonra da parayla ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. İbn Tağrıberdî, Aynal'ın bu müdahalelerinden övgüyle bahseder ve “şayet sultan müdahale etmeseydi dinarın bin dirheme ulaşacağını” söyleyerek bu gelişmeleri sultanın hayırlı işleri arasında sayar. Bu noktada İbn Tağrıberdî'nin sultan Aynal'la ilgili

⁸⁸ Hayatı için ayrıca bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 5/192.

⁸⁹ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, 2/295-297; a.mlf., *en-Nücümü'z-zâhire*, 16/104.

⁹⁰ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, 2/310-312; a.mlf., *en-Nücümü'z-zâhire*, 16/115-116.

kanaatleri genelde olumlu olmadığından onun bu yorumlarının dikkat çekici olduğu belirtilmelidir. Zira eserinde sultanın biyografisini verdiği kısımda, onun ilim ve fenden uzak olduğunu, okuma yazma bilmediğini, Fatihâ Sûresi'ni bile düzgün okuyamadığını, hatta abdest alış ve namaz kılış şeklinin bile garip olduğunu ileri sürerek cehaletini vurgular. Bunlara ulemâdan hoşlanmadığını da ekler. Yine daha önce de belirtildiği gibi onun ölmesi için insanların dua ettiğini, onun Türk sultanlar arasında en kötüsü olduğunu, dolayısıyla bu dönemde çok da olumlu işler gerçekleşmediğini ima eder.⁹¹ Bu gelişmeleri kaydeden tarihçilerden Abdülbâsıt el-Malatî toplantıdan ve başkadıların iştirakinden bahsetmeksizin dinar ve dirhemle alakalı yeni düzenlemeler ve kalpazanlığa karşı sultanın aldığı -el kestirmeye kadar varan- sert önlemlerden bahseder.⁹² Yine İbn İyâs da Abdülbâsıt el-Malatî ile benzer şekilde hadiseyi anlatır ve bu yeni düzenlemelere ve sultanın çabaları neticesinde insanların yavaş yavaş ekonomik anlamda feraha erdiğine işaret eder.⁹³

Ülke ekonomisini düzenlemeye yönelik çok sayıda önemli adımın atıldığı bu dönemde, eksik vezinli Halebiyye ve Şâmiyye dirhemleri ile eksik kıratlı dinarlar tedavülden kaldırılmış, yerine gerçek ayarda yenileri basılmıştır. Piyasadaki hileli fülûs toplatılıp yeni fülûs basılmış ve dinarın rayici de azaltılmıştır.⁹⁴ Her ne kadar paralar üzerinde yapılan bu düzenlemelerin geçiş süreçlerinde bazı sıkıntılar yaşanmış olsa da sultanın bu çabalarının devletin malî durumunda bir iyileşmeye vesile olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Aynal'dan çok da hoşlanmayan ve bu uygulamaların çoğuna eleştiriyle yaklaşan İbn Tağrıberdî gibi muhalif bir tarihçi bile -özellikle dinarla ilgili düzenlemelerden sonra- sultanın bu müdahalelerinden övgüyle bahsetmektedir.

Sultan Aynal toplumun tamamını ilgilendiren ve önemli bir mesele olarak gördüğü para değerlemesiyle ilgili düzenlemelerinde başkadıların

⁹¹ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, 4/782-784. Aynal ile alakalı diğer tarihçilerin yorumları için ayrıca bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 2/329; Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 6/102; İbn İyâs, *Bedâ'ü'z-zühûr*, 2/368-369.

⁹² Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 6/32-33.

⁹³ İbn İyâs, *Bedâ'ü'z-zühûr fi vekâ'i'd-dühûr*, 2/344. Ayrıca bkz. Sehâvî, *Veczü'l-keîâm*, 2/712.

⁹⁴ Aynal döneminde basılan paralarla ilgili bkz. Balog, "The Coinage of The Mamlûk Sultans: Additions and Corrections", 161-162.

desteğine ihtiyaç duymuş ve onların bu kararlara iştirakine önem vermiştir. Zira bu bağlamda düzenlenen neredeyse tüm toplantılara dört başkadıyı davet etmiş, darphane görevlisi ve tüccarlardan gelen önerileri önce onlara danışmıştır. Sultanın dönem dönem halkın tepkisine maruz kaldığı zamanlar göz önüne alındığında başkadıların bu toplantılara davet edilmesinin öncelikli amacının, alınacak kararlara meşruiyet sağlamaları olduğu anlaşılmaktadır. Ki başkadıların desteğine rağmen yeni düzenlemelere yönelik ciddi itirazlar söz konusu olmuştur. Yine bu toplantılarda Sultan Aynal'ın başkadıların görüşlerine başvurduğu ve bunu önemseydiği de anlaşılmaktadır. Nitekim bir toplantıda darphane yetkilisinden gelen uyarıyı başkadıların fikirlerini aldıktan sonra karara bağlaması bu minvalde değerlendirilebilir. Sultan ayrıca bazı durumlarda sadece kendi hükümlerini onaylatmak için de onların mevcudiyetine ihtiyaç duymuştur. Bu noktada Tekindağ'ın, Aynal'ın para değerlemesiyle alakalı aldığı kararlar ve piyasaya müdahalelerinin “ulemânın reyiyile” gerçekleştirildiğini vurgulamış olması da sultanın bu konudaki çabasının bir yansımasıdır.⁹⁵ Dolayısıyla Sultan Aynal bu tutum ve tavırlarıyla para değerlemesi gibi topluma akseden böyle önemli bir meselede başkadıların desteğini almış, sorumluluğu bir anlamda onlarla paylaşma yoluna gitmiştir. Nitekim parayla ilgili alınan bu kararların halka duyurulması esnasında münadilerin hemen arkasında başkadılarla üst düzey devlet görevlilerin yer alması ve caddelerde hep birlikte dolaşmaları⁹⁶ bu destek talebinin açık bir delilidir.

Memlûklerin son dönem sultanlarından el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay döneminde de para değerlemesiyle ilgili kurulan bazı meclislere başkadıların iştirak ettiği tespit edilmektedir. Bunlardan ilki Ramazan 886 tarihinde dönemin Nâzıru'l-hass'ı Alâeddin İbnü's-Sâbûnî (ö. 906/1501)⁹⁷ tarafından bastırılan ve üzerinde sultanın ismi bulunan yeni fülûsün

⁹⁵ Bkz. M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Fatih İle Çağdaş Bir Memlûklu Sultanı: Aynal El-Ecrûd (1453-1460)”, *Tarih Dergisi* 23 (2011), 42.

⁹⁶ Bkz. İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, 2/311.

⁹⁷ Hayatı için bkz. Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer İbnü'l-Hımsî, *Havâdisü'z-zamân ve vefiyâtü's-şüyûh ve'l-akrân*, nşr. Abdülaziz Feyyaz Harfûş (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2000), 2/395; Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Tolun, *Müfâkehettü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*, nşr. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 192.

gündem olduğu meclistir. Sultan Kayıtbay Kahire sokaklarında dolaştığı sırada toplanan halk yeni fülûsten ve fiyatların pahalılığından şikayetçi olmuştu. Sultan Kal'atülcebel'e döndüğünde derhal Sâlihiyye Medresesi'nde bir meclis tertip edilmesini emretti. Dört başkadı, sır kâtibi, muhtesip ve Nâzıru'l-has Alâeddin İbnü's-Sâbûnî'nin iştirak ettiği toplantıda yeni fülûs hakkında müzakereler yapıldı. Piyasadaki eski ve yeni fülûsün akıbeti doğrultusunda görüşmeler sürerken, Nâzıru'l-hassın çeşitli itirazları gündeme gelmişti. Zira o, bastırıldığı bu yeni paraları eski fülûsten (el-fülûsü'l-atîk) daha değerli hâle getirme niyetindeydi. Durumdan haberdar olan halk, Sâlihiyye Medresesi'nin avlusunda toplanıp Alâeddin İbnü's-Sâbûnî'yi taşlamaya başlamıştı. Ortaya çıkan bu hadiseler sebebiyle görüşmeler de oldukça uzamıştı. Neticede eski fülûsle yeni fülûsün 36 rıtl olarak birbirine eşit olmasına karar verilmişti. Halkın taşkınlığı sırasında sır kâtibinin himayesi olmasa Alâeddin İbnü's-Sâbûnî'nin neredeyse öldürüleceğini belirten İbn İyâs ve Abdülbâsıt el-Malatî, mecliste alınan bu son kararın Kahire sokaklarında ilanından sonra olayların ancak yatıştığını nakledeleler.⁹⁸

892 senesine gelindiğinde yine Sultan Kayıtbay döneminde, fülûs ve aşırı pahalılık dolayısıyla insanların büyük sıkıntılar yaşadığı görülmektedir. Memlûklerin son zamanlarının müşahidi olan tarihçi Sehâvî (ö. 902/1497), o dönem halk için neyin iyi olduğunun görmezden geldiğini ifade eder.⁹⁹ Buna göre Rebülevvel ayında darphanelerin kapısına mühür vurulmak zorunda kalınmıştı. Zira her gün yeni fülûs basılması sebebiyle piyasada çok sayıda fülûs dolaşıma girmiş, fiyatlar da buna bağlı olarak arttığı için alışverişler de durmuştu. Sehâvî, burada dinarla ilgili açıklaması uzun sürecek gelişmeler yaşandığını belirtir ve sonrasında çarşı pazarda yaşanan sıkıntılara işaret etmekle iktifa eder.¹⁰⁰

Son olarak bahsi geçen 892 senesinin Recep ayında piyasadaki hileli paraların artması sebebiyle tüccarların yaşadığı sıkıntılarının gündem olduğu bir toplantıya da işaret edilmelidir. Her ne kadar bu toplantıya başkadılar

⁹⁸ Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 7/298-299, 302; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr fi vekâi'i'd-dühûr*, 3/189. Ayrıca bkz. Meloy, "Copper Money in Late Mamluk Cairo", 303-304.

⁹⁹ Sehâvî, *Vecîzü'l-Kelâm*, 3/992. Ayrıca bkz. İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr fi vekâi'i'd-dühûr*, 3/238.

¹⁰⁰ Bkz. Sehâvî, *Vecîzü'l-Kelâm*, 3/999-1000.

iştirak etmemişse de böyle bir toplantıya başkadı temsilcileri olarak naiblerinin davet edilmesi anlamlıdır. Ayrıca toplantı muhtemelen sultanın temsilcisi olarak Atabek tarafından düzenlendiği için dönemin başkadılarının da kendilerini temsil etmek üzere naiblerini gönderdikleri düşünülebilir. Yine bu toplantıyla ilgili hem Sehâvî hem de Abdûlbâsit el-Malatî'nin genel yaklaşımlarının dışına çıkarak uzunca aktarımda bulduklarına dolayısıyla bu toplantıya önem verdiklerine de işaret edilmelidir. Toplantının mahiyetine gelince, âyân önce Kahire çarşısında bir araya gelmiştir. Ardından Atabek Özbek'in evinde düzenlenen toplantıya dört başkadı naibleri ve adli görevlilerden bir grup, sır kâtibi Zeyneddin İbn Müzahir ve âyândan çok sayıda devlet görevlisi katılmıştır. Toplantıda görüşmeler uzamış, çeşitli tartışmalar yaşanmış ve nihayetinde işlerin aşağıdaki şekilde olmasına karar verilmişti. Alınan bu kararlara şahitlik eden çarşı-pazar ehli, yarı yarıya bakır ve kurşundan kesilen fülûsün tamamının bakırdan olmasına da rıza göstermişti. Yine bu çerçevede dinarlar 25,5¹⁰¹ gümüş paraya (fizza) eşitlenmiş, yarım fizzano ise 12 dirhem fülûs olması ve bunun üzerine çıkarılmaması kararlaştırılmıştı. Ayrıca buna muhalefet edilirse ez-Zahîretü's-sultâniyye için belli bir miktar ödenmesi zorunlu olacaktı. Mecliste bulunan Malikî başkadı naibi bunun uygun olduğuna hükmetmiş, diğer naibler de bunu onaylamışlardı. Toplantı sonunda Atabek Özbek bu kararların halka duyurulmasını emretmişti.¹⁰² Sehâvî toplantıda alınan bu kararlara dinarın ağırlığının ve adedinin 300'ün üzerine çıkmaması, bundan da aşağı olmaması, kadınlara gümüş (fizza) dışında bir parayla mehir verilememesini de ekler. Ancak onun gibi pek çok önemli hadiseyi kısaca zikretmesiyle tanınan bir tarihçinin bu defa ekonomik durumun kötüye gitmesi üzerine meydana gelen gelişmelerle ilgili serzenişleri, bundan sonraki hadiselerle ilgili ayrıntılardan bahsetmesi oldukça ilginçtir.¹⁰³ Toplantıyı ayrıntılı aktaran Abdûlbâsit el-Malatî'nin rivayetlerinden anlaşıldığı üzere başkadı naibleri hem istişare hem de alınan kararlara meşruiyet sağlamak amacıyla mecliste hazır bulunmuştur.

¹⁰¹ Sehâvî, bu oranı 26 olarak verir. Bkz. *Veczü'l-Kelâm*, 3/999.

¹⁰² Abdûlbâsit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 8/73-74. Ayrıca bkz. İbn İyâs, *Bedâ'ü'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr*, 3/242.

¹⁰³ Sehâvî, *Veczü'l-Kelâm*, 3/1000.

Nitekim bu mecliste ihtilaf oluşan bir hususta Malikî başkadı naibi bunun caiz olduğunu belirtmiş, diğer başkadı naibleri de bunu onaylamışlardır.¹⁰⁴

SONUÇ

Memlûkler döneminde paranın değerlemesiyle ilgili yapılan toplantılarda başkadıların konumunu ve varlık sebebini tespit etmeyi amaçlayan çalışmamızda, bu toplantılara başkadıların iştirak etmesinin cari bir uygulama olmadığı anlaşılmıştır. Memlûk tarih kaynaklarında yaptığımız ayrıntılı taramalar neticesinde bu çalışmaya konu edilenler dışında örnek tespit edilememiştir. Dolayısıyla ilk olarak, bu toplantılara genelde muhtesip, nâzır, sır kâtibi ve şehir valileri gibi idarî görevlilerin yanında tüccar ve sarrafların katıldığı, başkadıların iştirakinin ise bir istisna olduğu belirtilmelidir. İkincisi, başkadıların katıldığını tespit ettiğimiz toplantılarla alakalı bütün örnekler ikinci devre olan Burcî Memlûkler dönemine aittir. Zira bu dönem, ekonomik istikrarın sağlandığı ilk dönemin aksine, parasal krizlerin sıklıkla gündeme geldiği bir devre olmuştur. Nitekim, daha bu dönemin ilk sultanı kabul edilen Berkuk'tan itibaren fülûsün yaygınlaşması, gümüş dirhemlerin değerinin bozulması ve taşışın artması gibi sebeplerin etkili olduğu krizler, yeni düzenlemelere yönelik çok sayıda toplantı yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla toplumun tamamını ilgilendiren ve büyük sıkıntılara sebep olan iktisadî meseleleri çözmeyi amaçlayan devlet yöneticilerinin, çeşitli sebeplerle bu toplantılarda başkadıların mevcudiyetine ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada elde ettiğimiz sonuçlar bağlamında, Memlûkler döneminde para değerlemesinin gündem olduğu meclislere katılan başkadıların burada çeşitli roller üstlendiği tespit edilmiştir. Bu konuda ilk olarak, onların bu toplantılarda genellikle istişare mercii oldukları belirtilmelidir. Zira Memlûk yöneticileri parayla alakalı yapılması planlanan değişikliklerde onlara danışmış, başkadılar da hem şahsî kanaatlerini bildirmiş hem de fetva ve tavsiyeleriyle bu meclislere yön vermiştir. İkinci olarak dönemin başkadılarının bu meclislerde alınan kararlara ve yapılan işe meşruiyet sağlayıcı bir konum ihraz ettiği anlaşılmaktadır. Zira saltanat ve hilafet değişiklikleri başta olmak üzere, askerî ve idarî gelişmelerde, vakıflarla ilgili meselelerde, fikhî-itikâdî saha ve sosyo-kültürel hayatta

¹⁰⁴ Bkz. Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylül-emel*, 8/74.

başkadıların söz konusu bu konumu, dönemin temel bir özelliğidir. Ancak başkadıların meşrulaştırıcı fonksiyonunun, parayla ilgili meselelerde diğer sahalardaki kadar öncelenmediği, sadece belli dönemlerde ve nadir durumlarda ihtiyaç duyulan bir husus olduğu da vurgulanmalıdır.

Üçüncüsü, başkadılar meşruiyet sağlayıcı fonksiyonlarının bir sonucu olarak alınan kararların ortağı ve destekçisi de olmuşlardır. Dolayısıyla bu toplantılarda, Memlûk halkının menfaatlerini de göz önünde bulundurması beklenen başkadıların yöneticiler için esas fonksiyonu, alınan kararların topluma yansıyan yüzünde sorumluluğu kendisiyle paylaşmış hatta bazen de üstlenmiş olmalarıdır. Nitekim ekonomik buhranın yaşandığı bir ayaklanma esnasında Şâfiî başkadısının “halkın menfaatini düşünmemekle” itham edilmesi halk nazarında başkadıların bu bağlamdaki fonksiyonuna işaret etmektedir. Yine bu tür kararların duyurulması sırasında bazı devlet görevlilerinin yanı sıra başkadıların da münadilerin arkasında arz-ı endâm etmeleri aynı sorumluluk paylaşımı ve desteğin açık örneklerindedir. Bu paylaşım ve destekte başkadıların gönüllü olup olmadıkları bir kenara bırakılırsa şuna da işaret edilmelidir ki, sadece karar alınırken değil, bunlar halka ilan edilirken de onlara ihtiyaç duyulması hem halkın onlara teveccühü hem de sultanların bunu dikkate alması bağlamında anlamlıdır.

Yöneticilerin bazı durumlarda bu desteğe ve ortaklığa daha fazla ihtiyaç duyduğu da belirtilmelidir. Öyle ki özellikle halk tarafından çok sevilmediği bilinen sultanlar, kararlarına başkadıları da ortak ederek meşruiyet sağlamak, onların desteğini alarak ortaya çıkabilecek muhtemel tepkileri azaltmak gibi amaçlarla bu toplantılarda başkadıların mevcudiyetine özen göstermişlerdir. Sultan Aynal döneminde bu konudaki toplantıların neredeyse tamamına başkadıların da davet edilmesi bunun önemli bir örneğidir. Bu meclislerde başkadılar çoğunlukla destekleyici pozisyonda olmalarına rağmen bazı dönemlerde idarecilerin kararlarına müdahil olmuş bazen de bizzat meselenin takibini yapmak/tahkikatını yürütmek üzere görevlendirilmişlerdir. Dikkate değer sonuçlardan biri de nikâh mehirlerinden feraiz hesaplamalarına, çeşitli alışverişlerin onaylanması gibi bir nevi noterlik faaliyetlerinden evkâf gelirlerinin nezâretine kadar birçok alanda hesap işleriyle ilgilenen başkadıların para değerlendirme meclislerinde bu tecrübelerini sergilemiş olmalarıdır. Nitekim

bazı örneklerde onların ön görüleri doğru çıkmış ve sultanların kararları paranın değerini düşürmüştür. Bu noktada konumuz bağlamında ele alınan bu az sayıdaki örneklerde, başkadıların konumlarıyla alakalı kaynaklardaki kayıtların açıklıktan uzak olduğu da belirtilmelidir. Zira kaynakların çoğu toplantı neticesinde alınan kararları ve paranın yeni değerleriyle ilgili malumatı merkeze almakta, toplantıya katılanlar ve burada yaşanan gelişmelerle alakalı ayrıntılı bilgi vermemektedir. Dolayısıyla çalışmamızda bu kısıtlı veriler üzerinden yorum ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Son olarak; bizim bu çalışmada odaklandığımız nokta para değerlendirme meclislerinde başkadıların fonksiyonlarını tespit etmeye yöneliktir. Ancak çalışmamız esnasında bu dönem yaşanan ekonomik krizlere yönelik Memlûk sultanlarının çözüm arayışlarının bağlam ve neticeleri de dikkatimizi çeken bir husus olmuştur. Dolayısıyla son söz olarak, bu dönem piyasa ve pazara yansıyan enflasyon durumlarının ekonomi bilimi açısından değerlendirilmesi ve iktisat alanına hâkim bilim insanları tarafından ayrıntılı çalışmalara konu edilmesinin alana ciddi katkı sağlayacağı kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz. Ayrıca Memlûkler döneminde paranın serüvenini ayrıntılarıyla ve bütüncül bir şekilde ortaya koyacak yeni çalışmalar da alan uzmanlarının himmetini beklemektedir.

Bibliyografya

- Abdülbâsıt el-Malatî, Zeyneddin b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî. *Neylü'l-emel fî zeyli'd-Düvel*. nşr. Ömer A. Tedmürî. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2002.
- Adam Abdullah. "The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*. 6/1 (2020), 1-29.
- Akalın, Şükrü Halûk. vd., *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (11. Basım, 2011). "kambiyo". 1287.
- Allan, J. W. "Mamlûk Sultanic Heraldry and the Numismatic Evidence: A Reinterpretation". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. 2 (1970), 99-112.
- Artuk, İbrahim. "Fels". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları 1995. 12/309-311.

- Ashtor, Eliyahu. *A Social and Economic History of The Near East in The Middle Ages*. London: St James's Place, 1976.
- Ayalon, David. "Studies on the Structure of the Mamluk Army -I". *BSOAS* 15 (1953). 204-228.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Makrîzî (öl. 845/1442)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler (1250-1517)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015. 20-28.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*. Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Ayaz, Fatih Yahya-Alibekiroğlu Eren, Fatmanur. "Memlûk Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefîliğe İlgisi". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (2019), 284-296.
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed. *'İkdü'l-cümân fi târîhi ehli'z-zamân*. nşr. Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût. Kahire, 1989.
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed. *es-Seyfü'l-mühenned fi sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed*. nşr. Fehim M. Şeltût. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1998.
- Balog, Paul. "The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria". *Museum Notes (American Numismatic Society)*. 16 (1970), 113-171.
- Çıplak, Esra. "Ortaçağda Mülkiyet ve Kişilik İhlalleri: Burcî Memlûk Sultanı Ferec b. Berkûk Örneği". *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 7 (2021), 422-423.
- Düzenli, Aygül. *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021. 390-397.
- Ekonomi Sözlüğü*. <https://www.mahfiyegilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html>. Erişim tarihi: 15.04.2023.
- Eymen Fuâd Seyyid. "Makrîzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003. 27/448-451).
- Gökhan, İlyas. "el-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar (1422-1438)". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 23/1 (2008), 97.

- Hatîb el-Cevherî, Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafi. *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fi tevârîhi'z-zamân*. nşr. Hasan Habeşî. Kahire: Dârü'l-Kütüb, 1970-1994.
- Hinz, Walther. *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. çev. Acar Sevim. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-'umr*. nşr. Hasan Habeşî. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969-1998.
- İbn Şahin ez-Zâhirî, Garsüddin Halil. *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik*. nşr. Paul Ravaisse. Paris: Matbaatü'l-Cumhûriyye, 1894.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. 1-12 (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısrıyye, 1956); a.e., 13, nşr. Fehim M. Şeltût (Kahire 1970), a.e., 14 nşr. Cemal Muhammed Muhriz-Fehim M. Şeltût (Kahire 1971), a.e., 15, nşr. İbrahim Ali Tahran (Kahire, 1972), a.e., 16, nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût (Kahire, 1972).
- İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-dühûr fi meda'l-eyyâm ve's-şühûr*. nşr. Muhammed K. İzzeddin. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- İbn Tağrîberdî, *Havâdith ad-Duhûr fi Madâ'l-Ayyâm Wash-Shuhûr*. nşr. William Popper. Berkeley: University of California Publications, 1931-1942.
- İbn Tolun, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*, nşr. Halil el-Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbnü'l-Cî'ân, Şerefüddin Yahya b. Şakir. *Kitâbü't-Tuhfeti's-seniyye bi-esmâi'l-bilâdi'l-Mısrıyye*. nşr. Bernhard Moritz. Frankfurt: 1992.
- İbnü'l-Furât, Nâsırüddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali. *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-Târîhu İbni'l-Furât*. 6, nşr. Kostantin Züreyk (Beyrut: American University in Cairo, 1961, a.e., 7, nşr. Kostantin Züreyk (Beyrut 1942), a.e., 8, nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin (Beyrut 1939), a.e., 9/1, nşr. Kostantin Züreyk (Beyrut 1936), a.e., 9/2, nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin (Beyrut 1938).

- İbnü'l-Hımsî, Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Havâdisü'z-zamân ve vefıyyâtü's-şüyûh ve'l-akrân*. nşr. Abdülaziz Feyyaz Harfûş. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2000.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış". *Doğu Batı (Ekonomi)*. 17 (2001/4), 11-12.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. Kahire 1963.
- Kallek, Cengiz. "Miskal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020. 30/182-183.
- Kallek, Cengiz. "Rıtl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. 35/52-55.
- Kallek, Cengiz. "Süftece". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. 38/19-20.
- Kandemir, M. Yaşar. "Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. 6/409-410.
- Keleş, Bahaettin. *Bahrî Memlûkler İktisadî ve Ticarî Hayat*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Kopraman, Kâzım Yaşar. "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412- 1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumî Bir Bakış". *Makaleler*. haz. E. Semih Yalçın-Altan Çetin. Ankara: Berikan Yayınları, 2005.
- Lapidus, Ira Marvin. *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. Harvard University Press, 1967.
- Makrîzî, *İğâseti'l-ümme Mısır'da Kıtliklar ve Mali Krizler*. çev. Hakan Can-Muhammed Abrik. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-ı'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. Beyrut, ts.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr. Kahire: Lecnetü'-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr. 1956-1973.

- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Şüzûrû'l-‘ukûd fi zikri'n-nukûd (en-Nukûdü'l-‘Arabiyye ve'l-İslâmiyye, en-Nukûdü'l-İslâmiyye)*. tah. Muhammed Abdülsettâr Osmân. İskenderiye, 2015.
- Meloy, John L. “Copper Money in Late Mamluk Cairo: Chaos or Control?”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 44/3 (2001), 293-321.
- Özcan, Abdülkadir. “İstabl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 19/203-206.
- Rabbat, Nasser O. “The Ideological Significance of the *Dâru'lâdî* in the Medieval Islamic Orient”. *IJMES*. 27/1 (1995), 3-22.
- Sahillioğlu, Halil. “Dinar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 9/352-355.
- Sahillioğlu, Halil. “Dirhem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 9/368-371.
- Schultz, Warren C. “Ayyubid and Mamluk Coins Preserved in the Oriental Institute of the University of Chicago”. *Journal of Near Eastern Studies*. 60/4 (2001), 269- 273.
- Schultz, Warren C. “The Monetary History of Egypt, 642–1517”. *The Cambridge History of Egypt*. ed. Carl F. Petry .Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 318-338.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Sehâvî, *Vecîzü'l-‘kelâm fi'z-zeyl ‘alâ Düveli'l-İslâm*. nşr. Beşşâr A. Maruf v.dğr., I-IV. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Şâkir Mustafa. *et-Târîhu'l- ‘Arabî ve'l-müerrihûn*. Beyrut: Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, 1993.
- Tekindağ, M. C. Şehâbeddin. *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1961. 163-169.
- Tekindağ, M. C. Şehâbeddin. “Fatih ile Çağdaş Bir Memlûklu Sultanı: Aynal El-Ecrûd (1453-1460)”. *Tarih Dergisi*. 23 (2011), 42.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Uzunpostalcı, Mustafa. “Bulkînî, Sâlih b. Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. 6/411-412.

Yiğit, İsmail. *Memlûkler 648-923/1250-1517*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.